

FIGYELŐ

Kosáry Domokos:

A ROMÁNIAI LEVÉLTÁRAK FEUDÁLISKORI HUNGARICA ANYAGÁRÓL

Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába c. munkám I. kötete (Bp. 1970.) egyebek közt azokat a régi megyei, városi és családi levéltárakat is bemutatta, amelyek más, szomszédos országok, így Románia Szocialista Köztársaság levéltári szervezetébe tartoznak. Terjedelmi okokból azonban már nem foglalkozhatott a különböző egyházi levéltárak ismertetésével, valamint a tekintetbe jövő külföldi országok levéltári szervezetének és feudális kori Hungarica-anyagának speciális körvonalazásával. Ezek az 1968-ban már készen álló, és az akkori helyzetet tükröző részek kimaradtak az I. kötetből, azzal, hogy majd a II. kötet élére kerülnek át.

A vállalkozás megtisztelően kedvező visszhangja, a szomszédos országokban is (vö. *Revue Roumaine d'Histoire* XI, 1972/1, 165-169) fokozott mértékben arra kötelez, hogy lehetőleg minél gazdagabb és minél pontosabb szakmai információkkal segítsük elő mindegyik érdekelt ország történészeinek munkáját. Ugy gondoltuk tehát, hogy helyesebb lesz, ha a kimaradt részeket nem változatlan formában közöljük, hanem lehetőség szerint kiegészítve, illetve egészen 1974-ig felhozva. Különösen szükségesnek látszott ez a romániai levéltárak esetében. Részint azért, mivel ezekről, bár a romániai levéltárosok sok értékes és informatív tanulmányt közöltek, korábban sem rendelkezünk oly részletes adatokkal, mint mondjuk a csehszlovákiai vagy jugoszláviai levéltárakról. Információinkat részint az idevágó régebbi és újabb román és magyar szakirodalomból szereztük. Részint a Magyar Országos Levéltár (= OL) Filmtárából, amely azonban nagyrészt még arról az anyagról készítette felvételeit, amely a II. világháború végén elszállításra került, és amelyet azután Magyarország visszaadott Romániának, vö. Borsos Iván, *Romániai levéltári anyagról készült mikrofilmek az Országos Levéltár Filmtárában* (Bp. 1964. *Levéltári leltárak* 28). Végül pedig olyan magyar levéltárosok és történészek szakmai beszámolóiból is, akik, mint Benda Kálmán (1959), Horváth Zoltán (1965), Endrényi Ferenc (1966) és Trócsányi Zsolt (1965) romániai utjaik alkalmával szivesek voltak idevágó kérdésekre is választ keresni és tapasztalataikat rendelkezésünkre bocsátani. Akkoriban, e beszámolók szerint, többhelyt még folyamatban volt a feudális kori anyag egy részének felmérése, néhol a helyi néptanácsoknál, amelyek-től az Állami Levéltárak azután az iratokat rendezett állapotban kérésültek átvenni. Azóta a feudális kori anyag felméréseinek nyilván sok

ujabb, értékes eredményt kellett hoznia. Még inkább szükségessé tette azonban a romániai levéltárakról szóló részek kiegészítését és korszerűsítését a román levéltárügy nagy jelentőségű, új reformja, amelynek figyelembevétele nélkül vállalkozásunk nem nyújthatna a kutatóknak reális eligazítást. A 472/1971. sz. törvényerejű rendelet kimondta, hogy a történelmi forrásértékkel bíró dokumentumok, közelebbről (2. szakasz:) "iratok, hivatalos és magánlevelezés, emlékiratok, tudományos, irodalmi és művészeti munkák kézírata, tervek, térképek, filmek, diapozitívek, fényképlemezek, fényképek, hang- és képfelvételek, naplók, felhívások, kiáltványok, plakátok, vázlatok, rajzok, mindenféle tervezetek, metszetek, bélyegzők, pecsétek és más hasonló történelmi vagy dokumentációs jellegű dokumentumok", bárkinek birtokában legyenek is, "országos érdekű javak", amelyek Románia Szocialista Köztársaság Országos Levéltára Alapját alkotják (472/1971. sz. törvényerejű rendelet Románia Szocialista Köztársaság Országos Levéltári Alapjáról, Államtanács, Románia Szocialista Köztársaság hivatalos közlönyének szerkesztő kollégiuma, 1972. Az államszervezésre vonatkozó törvényhozás 4). Ezt kiegészítve, illetve helyenként módosítva a 206/1974. sz. államtanácsi törvényerejű rendelet, amelyet Románia Szocialista Köztársaság hivatalos közlönye 1974. okt. 31-i (131.) számában közölt, arról is intézkedett, hogy az Országos Levéltári Alaphoz tartozó dokumentumokat a megőrzésükre nem illetékes szervek, így a vallásfelekezetek, valamint a természetes személyek stb. miként tartoznak bejelenteni "az Állami Levéltári Vezérigazgatóságnak vagy fiókjainak, átvételük és állandó jellegű megőrzésük céljából". (A 472/1971. sz. törvényerejű rendelet e továbbiakat is figyelembe vevő "ujraközzététele" a Buletinul Oficial magyar kiadásában olvasható: Románia Szocialista Köztársaság Hivatalos Közlönyének fordítása. I. rész, 1974. dec. 10, 155. sz.)

A reform nyilvánvalóan egy sor levéltári fond lelőhelyének megváltoztatását vonja maga után és egyben elvi jelentőséget nyújt viszont az anyag minden korábbinál szélesebb körű felmérésére és nyilvántartására is. A kihatások pontos figyelembevétele azonban csak az illetékes román hivatalos szervek segítségével és ezen át a romániai levéltáros és történész szakemberek értékes közreműködésével képzelhető el. Ezért jutottunk arra a gondolatra, hogy anyagunkat, hiányaival együtt ebben a formában, ideiglenes szöveggént közreadjuk, azzal a kéréssel, amelyet Románia Szocialista Köztársaság Levéltári Főigazgatóságához hivatalos formában is eljuttattunk, hogy akinek módjában áll, kiegészítéssel, korrekcióval, hozzászólással segítse vállalkozásunkat abban, ami a marxista történettudomány közös érdeke: hogy a mult objektív valóságának alapos megismeréséhez szükséges adatokról megbízhatóan tájékoztassa a kutatókat. A dolgot megkönnyítheti, hogy kizárólag feudális kori, vagyis 1848 előtti, olyan anyagról van itt szó, amely napjainktól már jóval több mint egy évszázadra esik.

Az alábbiakban a szakaszok eredeti számozását megtartva, közöljük először a romániai levéltári szervezetre, majd pedig a különböző egyházi levéltárak anyagából a romániaiakra vonatkozó részeket. Ahol a

nyomatott szakirodalmat terjedelmi okokból ill. rövidítésül mellőzzük, azt külön jelezzük. A címekben az I. kötet rövidítéseit használjuk. A megyei, városi és családi levéltárakra vonatkozó, ott közölt speciális szakirodalmat itt nem idézzük újra.

I.

19. 41. A román levéltárügy és irodalma

A levéltárügy fejlődésére, problémáira Romániában, különös tekintettel az erdélyi levéltárak feudális kori anyagára, időrendben az alábbi közleményeket idézhetjük: Thallóczy Lajos: A román nemzeti levéltár (Sz 1879, 697-702). Illésy János: Az erdélyi levéltárak 1770-ben (Sz 1904, 435-446). A román levéltárügy fejlődésének újabb szakaszát jelezte a Revista Arhivelor (= RA) c. szakfolyóirat megindulása (1924). Ennek már első évfolyama közölt adatokat az erdélyi megyei és városi levéltárakról: I. Lupaş, Tablou statistice al arhivelor judeţene şi oraşeneşti din Transilvania (RA 1:1924, 73-76). Ekkor alakult meg a levéltáros-képző főiskola. A következő évben (1925) kiadott levéltári törvény nyomán indult meg az állami levéltárak regionális szervezetének kiépítése. Gagyí Jenő, A közlevéltárak sorsa Uj-Romániában (LK 7:1929, 107-117), és uo, A bukaresti levéltárnoki és paleográfiai felsőbb iskola (LK 8:1930, 332). Constantin Moisil, Probleme arhivelor Româneşti (RA III/1, 1936-1937, 1-46). Ştefan Metes, Arhivele istorice româneşti din Budapesta (RA III/1, 1936-1937, 50-62) az erdélyi kancelláriai, a guberniumi, az erdélyi fiskális levéltárak, a gyulafehérvári káptalan, a kolozsmonostori apátság stb. levéltárai, amelyeket az OL őriz Budapesten. A bánsági anyagra: 1. Miloia, Arhivele Banatului (RA III/1. 1036-1937, 79-93). Inventarul Arhivelor Statului Bucureşti, Cernauti, Chişinău, Cluj, Craiova, Iaşi, Năsăud, Timişoara, Braşov (Bucureşti, 1939, a felsorolt, központi irányítás alá tartozó, állami levéltárak inventáriuma, amelyet Sacerdoteanu adatott ki főigazgatósága elején). 1941-ben indult és 1947-ig jelent meg a levéltáros-iskola folyóirata, a Hrisovul. Jakó Zsigmond, Az erdélyi szász levéltárak két utolsó évtizede (LK 18-19:1941, 549-554), Ion Mărcuş, Însemnări despre arhivele vechi săteşti din Transilvanie (RA V/2, 1943, 453-460; erdélyi községi levéltárakról). Gheorge Potra, Contribuţiuni la istoricul arhivelor româneşti (RA 6/1 1944, 1-29; adalékok a román levéltárak történetéhez; néhány nagyobb erdélyi városi levéltárról is). Elekes Lajos, Román levéltári kiadványok (LK 24:1946, 318-326). A. Sacerdoteanu, Inventare arhivistiche (RA VII/2, 1947, 217-238), és uó, Ghidul Arhivelor Statului din Bucureşti (RA VII/2. 1947, 368-375). Klaniczay Tibor, Beszámoló a Román Népköztársaság könyvtáraiban végzett kutatásaimról (MTA, I. OK V. 1954, 345-384). Vasile Maciu, Hazánk történetének dokumentációs alapjai:

az állami levéltárak (LH 4:1954, 3-4.sz., 151-155; fordítás), és uő., Rumunské Státny Archívy (AC 1955, 97-98; a román állami levéltárak), Arhivele Statului. 125 ani de activitate, 1831-1956 (București 1956; az Állami Levéltárak Főigazgatósága által közzétett, gyűjteményes kötet a román állami levéltárügy 125 éves fordulójára, történeti áttekintéssel és a levéltári szervezet ismertetésével), Pándi Pál, Találkozás erdélyi levéltárakban (It 1957, 133-139, 304-307), Jakó Zsigmond, Instructiuni arhivistice ale oficiilor din Transilvania, 1575-1841. Problema reorganizării arhivelor vechi din Transilvania (RA 1958, 34-81; az erdélyi intézmények levéltáraitra vonatkozó utasítások, 1575-1841; az erdélyi levéltárak újjászervezésének problémája; részletes, a függelékben az utasítások szövegével), Ion Mărcuș, A Román Népköztársaság levéltárügye (LH 9:1959, 3-4.sz., 54-62; előadás és anket), Kiss Mária, Tanulmányuton a Román Népköztársaság állami levéltáraitban (LH 10:1960, 3-4.sz., 38-45), C. Timaru, A Román Népköztársaság levéltárügyének aktuális kérdései (LH 11:1961, 2.sz., 192-200; ismerteti az egységes állami levéltárügyről és az Állami Fondról intézkedő, 1957. évi törvényerejű rendeletet, amely utjába áll a helyi levéltárak kallódásának; helyesen állást foglal az ellen is, hogy levéltárba tartozó iratokat muzeumok kuriózum-gyűjtemények számára külön kiemeljenek), Balázs Péter, Tanulmányuton Romániában (LH 11:1961, 2.sz., 158-164; értesülések segédletkiadási tervekről, így arról, hogy a romániai levéltárak fondjairól országosan, betűrendben, és nem levéltárak szerint készülnek jegyzéket kiadni, valamint arról, hogy az ebben kifejeződő fondszemlélet eltér a nálunk szokásostól, amennyiben az egykori megyei vagy városi törvényhatóság anyaga későbbi jogutódjával egy fondként szerepel), Sárközi Zoltán, A román állami levéltárak (LSz 11:1961, 215-223; a fent id. 1956-i román gyűjteményes kötet alapján), Schneider Miklós, Romániai tapasztalatok (LSz 11:1961, 3-4.sz., 209-216; főként szervezeti dolgokban), C. Szasz, Arhivele în slujba cercetarilor de istoria a artei (RA 1962/1, 46-69; a levéltárak és művészettörténeti kutatás), Ion Mărcuș, Cu privire la prelucrarea tehnică-stiintifică a materialelor documentare create de instituțiile din Transilvania (RA 1962/2, 265-280); ugyanez magyar fordításban: uő., Az erdélyi szervek által létrehozott iratok technikai-tudományos feldolgozásának kérdései (LSz 14:1964, 3.sz., 166-168), uő., Probleme de terminologie a materialelor documentare create ne teritoriul Transilvaniei (RA 1963/2, 67-79; az erdélyi levéltári anyag terminológiai kérdései), R. Marsina, Materiale k dejinám slovenském v rumunských archivoch (HČ 1962/4, 622-626) a mai Szlovákia területére vonatkozó adatok feltárását kezdte meg a romániai levéltárak megyei, városi, családi anyagában, Ezt folytatta a XVI-XVIII. századot illetően P. Horvath, Pramene k dejinám slovenském v rumunských archivoch (HČ 1964/1, 152-155), A Román Népköztársaság levéltárügyének tizenöt éve (LSz 14:1964, 3.sz. 157.; az RA 1962, 3-18. szerkesztőségi cikkének fordítása), R. Texe, Evoluția sistemului de registratură cu evidențele create în arhivele comitatelor din Transilvania, și folosirea acestora ca instrumente de informare, și-

intifică (RA 1964, 32-60; az iktatási rendszer fejlődése az erdélyi megyei levéltárakban kialakított különféle nyilvántartásokkal, és ezek tudományos tájékoztatói segédeszközként való alkalmazására). M. Fănescu - I. Adam, Contribuția Arhivelor Statului la publicarea izurarelor istoriei patriei (RA 1964, 21-50), ugyanez magyar fordításban: u.ő, A román állami levéltárak közreműködése az ország történeti forrásainak közzétételében (LSz 16:1966, 1.sz., 225-234; a nyomtatásban megjelent segédletek: leltárak, katalógusok stb. ismertetésével). V. Netea, La contribution des Archives de l'Etat à la publication des sources de l'histoire de la patrie, 1944-1964 (RRH 1965, 159-161). Az addigi román levéltári irodalom könyvészete: Bibliografia arhivisticii românești (București 1969), Achiziții de materiale documentare făcute de Arhivele Statului în anii 1968-1969 (RA 1969/2, 303-308).

19. 42. Románia állami levéltárai

A romániai levéltárak központi irányító szerve a belügyminisztérium alá tartozó Állami Levéltári Főigazgatóság (Bukarest). Ennek vezetése alatt az egész ország területén 1967-ben 16 állami levéltár (tartományi levéltár, kerületi szolgálati hely) és 54 hozzájuk kapcsolódó filia (fióklevéltár, részleg) működött. Ezek közül Erdélyben és a Bánságban 7 állami (tartományi) levéltár és 24 filia őrzi azt a levéltári anyagot, amely Hungarica-szempontról I. kategóriába tartozván a magyar történetkutatás számára különösen nagy jelentőséggel bír. Jelen munkánk természet szerint ezen anyagnak is csak feudális kori részeit veszi tekintetbe.

1. Brassói állami (tartományi) levéltár. Arhivele Statului Brasov. Kiinduló alapját Brassó város levéltára képezte. Az 1930-i újjászervezéstől kezdve mint a Brassói Kerületi Történeti Levéltára működött. 1945 óta sok további anyagot gyűjtött be. A brassói központ mellett az alábbi filiákkal rendelkezik: 1. Blaj (Balázsfalva), 2. Fágárás (Fogaras), 3. Sfintu Gheorghe (Sepsiszentgyörgy), 4. Sibiu (Nagyszeben), 5. Sighișoara (Segesvár). Vö. E. Moiscu, Serviciul arhivelor statului regiunea Brașov (RA 1962/2, 281-288).

A megyék közül Fogaras, Háromszék és Kisküküllő megye levéltárai tartoznak ide; 1. az I. kötetben a megyei levéltárak között. Itt található továbbá, Brassó város levéltárában, Brassó vidéke (a Barcaság) levéltára, valamint Nagyszeben város levéltára mellett, a nagyszebeni szász szék, és a valamennyi szász székét összefogó szász Egyetem, Universitas (Nationsuniversitát) központi levéltára is.

Városok és mezővárosok: Balázsfalva (Blaj), Brassó (Brașov), Erzsébetváros (Dumbrăveni), Fogaras (Fágárás), Kézdivásárhely (Târgu Săcuere), Kóhalom (Rupea), Medgyes (Mediaș), Nagyszeben (Sibiu), Segesvár (Sighișoara), Sepsiszentgyörgy (Sfintu Gheorghe) levéltárai;

1. az I. kötetben a városi levéltárak között, Brassóra az ott felsorolt anyag mellett: Sterie Stinghe, Contribuțiuni la cunoașterea trecutului Românilor din Scheii - Brașovului. Vieata căpitanului Ilie Birt cu 181 de acte, 1732-1789 (București 1945). Constantin A. Stoide, Noui documente brașovene (RA VII, 1946-1947, 85-111, 295-320), a függelékben iratokkal, 1682-1752. Caius T. Jiga, Pagini din trecutul bresleii marelui Brașoveni (RA 1969/2, 107-116).

Községek: kb. egy tucat községi levéltár, amelyek közül Prejmer (1502-), Risnov (1592-) levéltárai fontosabbak.

Egyházi szervek: a szász ev. püspökség, az ev. "káptalanok" (Landkapitel) és számos ev. egyházközség levéltárai a nagyszebeni szász központi levéltárban találhatóak.

Külön ki kell térnünk röviden a nagyszebeni filia, és egyben az erdélyi szász levéltárügy multjára. Az I. világháború előtt az erdélyi szász iratanyag fő gyűjtőhelye részint Brassó volt (a városi levéltár és a barcasági muzeum), főként pedig Nagyszeben (a szász Egyetem, a Natio és Nagyszeben város együtt őrzött levéltára és a nagyszebeni Brukenthal muzeum), és mindezek közt a Verein für Siebenbürgische Landeskunde képezte a kulturális kapcsolatot. Az I. világháború után a helyzet megváltozott. A fordulat 1937-ben következett be, miután a román törvényhozás rendezte a feloszlatott szász universitas iratainak ügyét. Az universitas levéltára a szász ev. egyház, a Landeskirche birtokába ment át. Ezzel együtt az új igazgató, G. Gündisch tervének megfelelően szükségessé vált a szász "nemzeti" levéltár és a Brukenthal muzeum gyűjtőkörének pontosabb elhatárolása is. A levéltár a szász hivatalok, intézmények, közületek fondjaira specializálódott, míg a muzeum a személyi gyűjtemények mellett főleg a családtörténeti vonatkozású anyagra. A muzeumból a levéltárba került át az ev. püspöki levéltár, valamennyi ott őrzött ev. Landkapitel-levéltár és egyházközségi levéltár. Itt kapott helyet továbbá a jelentős mennyiségű céhíratot tartalmazó Zunfturkunden c. gyűjtemény is (vö. LK 1940/41, 549-554; EM 1943, 103-106; RA 1961/2, 197-209), pedig a jelentős mennyiségű céhíratot tartalmazó Zunfturkunden c. gyűjteménnyel, A felszabadulás után minden az 1945-ben létrehozott Nagyszebeni ÁL keretébe került, amely azután a Brassói ÁL filiája lett. Vö. Franz Zimmermann, Das Archiv der Stadt Hermannstadt und der sächsischen Nation (Hermannstadt, 1887, 1901²). Iványi Béla, A szász egyetem és Nagyszeben városának új levéltári épülete és Brassó város levéltára (LK 3:1926. 247-249). A részletirodalmat az I. kötetben (520.l.) idéztük.

Vö. Jakó Zsigmond, Az erdélyi szász levéltárak két utolsó évtizede (LK 18-19:1940-1941, 549-554). Elena Muresan-Triteanu, Contribuții la istoria dreptului Românesc din Transilvania (RA V/2, 1943, 237-246; Szelistye szék jegyzőkönyve, 1585). Bujor Surdu, Știri despre dreptul românesc din Transilvania. Protocolul din Porcești (RA V/2, 1943, 367-377), néhány részlettel 1791-ből. Gh. Duzinchevici, Contribuții documentare la istoria Blajului (RA VII/2, 1947, 278-294),

a nagyszebeni levéltárból, 1814-1818. Inventarul protocoalelor primariei Sibiu, 1521-1700 (București 1958). G. Duzinchevici, Zur Geschichte des Staatsarchivs von Hermannstadt (FVL 2:1959, 76-96), egyebek közt a levéltárosok helyzetéről, munkájáról (1646-1841), és uő., Noi achiziții la filiala arhivelor statului Sibiu (RA 1961/2, 197-209). C. Șerban, Despre materialul documentar din Arhivele Statului Sibiu (StRI 1961, 167-168). E. Rotbacher, Heldsdörfer Postregister aus dem 17. Jahrhundert (FVL 8:1965, 82-83; községi anyag). G. Nussbacher, Tiparitura sibiene necunoscute de pe la 1600 (RA 1966, 113-118; azonosított régi iratok, 1597-1608). Domnica Avrigeanu, Contribuții la cunoașterea instituției centumvirilor din orașul Sibiu, 1495-1876 (RA 1970/1, 23-32; a brassói és nagyszebeni levéltárból).

A levéltár gyűjtőterületén levéltári jellegű anyagot is őrző, más intézmények:

Brukenthal Muzeum könyvtára (Sibiu, Nagyszeben, Hermannstadt). A XVIII. században alapított gyűjtemény kézirattára őrizte 1937-ig az erdélyi szász ev. egyházi levéltárakat is, amelyek azután a gyűjtőkörök fent említett szétválasztásakor a Natio levéltárába kerültek át. Ugyanakkor a család és a céh közt álló, sajátos szász társadalmi képződmények, a Nachbarschaften iratait a muzeum vette át. Eredetileg is itt őriztek egy sor különböző magánosoktól származó, értékes irat- és térképgyűjteményt, amelyek közül külön is kiemelhetjük az alábbiakat: Sammlungen Benigni, Eder, Filtsch, Friedenfels, Michaelis, Rannicher, Rosenfeld, Schaser, Schuller, Seivert, Zimmermann stb. - Számos XVI-XVIII. századi historikus és memoáriró: Bojthi Veres Gáspár, Cserei Mihály, Forgách Ferenc, Kolinovics Gábor, Weiss Mihály stb. munkáinak kéziratos másolata mellett itt található egyebek közt Sachs v. Harteneck eredeti naplója, azután Keresztury Demeter feljegyzése II. Rákóczi György és Barcsai tárgyalásairól (1660), Schmeizel Márton összeállítása az 1700-1747 közti történeti eseményekről, valamint a Köleséri Sámuelre és családjára vonatkozó iratanyag. A másutt (KBev I², 1970, 62-63) már id. ismertetések mellett a könyvtár anyagáról tájékoztat Veturia Jugăreanu, Biblioteca Muzeului Brukenthal (Bucuresti 1957), és uő., Cărți prețioase din secolul XVI în Biblioteca Brukenthal (Studii și Comunicari 1967, 285-304). Ez utóbbi a muzeum periodikus kiadványa, amely rendszeresen közöl az ott őrzött anyag profiljába vágó tanulmányokat.

Tartományi Muzeum (Muzeul Regional), Sepsiszentgyörgy, Sf. Gheorghe. Itt őrizték a volt Székely Nemzeti Muzeumban összegyűjtött iratanyagot; vö. Csüry Bálint, A Székely Nemzeti Muzeum régi kéziratairól. In: Emlékkönyv a Székely Nemzeti Muzeum 50 éves jubileumára (Sepsiszentgyörgy 1929, 95-101). Debreczy Sándor, A Székely Nemzeti Muzeum kézirattára magyar nyelvi és irodalomtörténeti szempontból (DSz 1937, 135-140), és uő., Monumente în manuscrise de limbii și literaturii maghiare în Muzeul National Sacușe din Sft. Gheorge (Cluj, 1937). Az iratanyag nagyrésze a II. világháború utolsó szakaszában, nyugatra szállítás közben, 1945 március 29-én a zala-

egerszegi állomáson elpusztult. A maradványokat a muzeum őre, Bogáts Dénes próbálta összeszedni és utóbb kiegészíteni; irathagyatéka a Muzeumban található. Itt őrzik Kézdivásárhely város levéltárát, az Apor, Damokos, Gyulay család levéltárait, valamint a Mikes család magyarzsesztveit, nagyrészt elégett levéltárának maradványait (1690-), amely azonban így is érdekes adatokat tartalmaz. Itt őrzik végül Csutak Vilmos másolatgyűjteményét, benne egyebek közt Simon Christophorus (brassói polgár), Unpartheyischer Bericht c. feljegyzését a Rákóczi-szabadságharc időszakának (1704-1709) eseményeiről Brassóban és a Székelyföldön. (Filmen: Rákóczi kori iratok, 1703-1711; 70 felv., OL.)

2. Dévai állami (tartományi) levéltár. Arhivele Statului Deva. Székelyhelye 1964-ben került át Gyulafehérvárról Dévára. A költöztetés az anyag rendjét is megviselte. Az új központ mellett filiák: 1. Alba-Iulia (Gyulafehérvár), 2. Hațeg (Hátszeg).

A megyék és székek közül Alsó-Fejér, Hunyad és Zaránd megye, valamint a szászsebesi szék levéltárai tartoznak ide; 1. a megyei levéltárak között. Vö. I. Frățilă - M. Andrițoiu, Scaunul sasesc Șebeș (RA 1969/1, 159-166).

A városok és mezővárosok közül Brád (Brad), Déva (Deva), Gyulafehérvár (Alba Iulia), Hátszeg (Hațeg), Kőrösbánya (Baia de Criș), Petrozsény (Petroseni), Szászsebes (Șebeș), Szászváros (Orăștie), Vajdahunyad (Hunedoara) levéltárai; 1. a városi levéltárak között. C. Müller - O. Rotariu - M. Știrban, Din protocoalele orașului Șebeș din anii 1784-1785 (RA 1963/1, 169-188; Szászváros jegyzőkönyvéből, a gyulafehérvári filiában).

Családok: 1. a Kemény, Mihályi, Pogány család levéltárait. A Kemény levéltár (Kemény Jánosé és családjáé) főleg XVII. századi iratokban gazdag.

Más intézmények levéltári és kéziratos anyaga az ÁL gyűjtőterületén:

Batthyány könyvtár (Gyulafehérvár, Alba Iulia). A gr. Batthyány Ignác erdélyi püspök által a XVIII. század végén alapított könyvtár (ismertetéseit l. KBev I². 1970, 60-61) gazdag kéziratgyűjteményt is őriz. A kéziratokat részletesen ismertette Veszely Károly (1861), Beke Antal, Az erdélyi egyházmegyei Batthyány könyvtár kéziratainak névsora (Gyulafehérvár 1871). Varju Elemér, A gyulafehérvári Batthyány könyvtár (Bp, 1899, kny, MK). Bóle Kornél, Adatok a Domonkos rend liturgiájához és a gyulafehérvári Batthyány könyvtár idevágó kézirataihoz. In: A Szent Domonkos-rend multjából és jelenéből (Bp, 1916). Biblioteca Batthyaneum din Alba Iulia (București 1957). Szentiványi Róbert, Catalogus concinnus librorum manuscriptorum bibliothecae Batthyanianae Albae in Transsilvania (Szeged 1958⁴). A sok különleges érték közül emeljük itt ki Batthyány könyvtárosának, Dániel Imrének itáliai adatgyűjtését és jegyzeteit János király és Fráter György dolgairól és részletes naplófeljegyzését kutatóútjáról (IX. 35,

38, 60), Hermányi József kéziratát Erdélyről az 1684 utáni évekről (IX. 264, 265), különböző XVI-XVIII. századi historikusok és memoárirók (Forgách Ferenc, Hidvégi Mikó Ferenc, Cserei Mihály, Apor Péter stb.) szövegeinek kéziratot másolatait, valamint Thököly Imre eredeti leveles könyvét az 1696. évből XI. 126; másolata: MTAK, Veressgyűjtemény, Ms. 452, 453). Van diarium az 1681-es soproni országgyűlésről (IX. 141), az 1741. és 1764. évi országgyűlésről, Nedeczky András tollából (IX. 41, 42), valamint az 1790-i erdélyi országgyűlésről (XI. 126/a). A könyvtár pánccelszobájában található az erdélyi (gyulafehérvári) káptalan levéltárának legrégebb részei más, egyes provenienciájú iratok kíséretében; így a gyulafehérvári jegyzőkönyvek a XVI. századtól fogva, valamint Székelyudvarhelyre vonatkozó, XVII. századi iratok. Itt található a kolozsmonostori konvent magánlevéltára is.

3. Kolozsvári állami (tartományi) levéltár. Arhivele Statului Cluj. 1920-ban alakult meg. A kolozsvári központ mellett filiaiak: 1. Aiud (Nagyenyed), 2. Bistrița (Beszterce), 3. Dej (Dés), 4. Năsăud (Naszód), 4. Turda (Torda), 5. Zălau (Zilah).

A megyék közül Belső-Szolnok (Solnocul Interior), Felső-Fehér, Kolozs, Közép-Szolnok (Solnocul de Mijloc, Szilágy megye fondjában), Kraszna, Szatmár (részben) és Torda megye levéltárai, a székek közül Aranyos szék, Bardóc szék, Udvarhely szék levéltárai; 1. a megyei levéltárak között. Vö. O. Pescariu, Arhiva comitatului Cluj (RA 1962/1, 102-116), és uó., Comitatul Alba de Sus (RA 1970/1, 33-35).

Városok és mezővárosok: Abrudbánya (Abrud), Beszterce (Bistrița), Dés (Dej), Felsőbánya (Baia Sprie), Kolozs (Cojocua), Kolozsvár (Cluj), Nagyenyed (Aiud), Naszód (Năsăud; elpusztult), Szamosujvár (Gherla), Szatmárnémeti (Satu mare; csak részben), Szék (Sic), Torda (Turda), Torockó (Rimelea), Zilah (Zălau) levéltárai; 1. az I. kötetben a városi levéltárak között. Az ott még nem idézett, újabb anyagból: Gernot Nussbächer, Contribuții la istoricul arhivelor Bistriței în secolele XVI-XX (RA 1970/1, 5-22), Beszterce Levéltára fejlődésének igen alapos áttekintése.

Gazdasági szervek: az Erdélyi Kincstartóság bánya- és pénzverésügyi osztályának levéltára (1693-1848), és vele a felsőbányai és a zalatnai bányahivatal levéltára (1729-1787), melynek maradványai 1934-ben kerültek be Zalatránál; valamint a fogarasi uradalom levéltára (urbáriumok: 1688-1809) és a désaknai sóbánya levéltárának egy töredékes része, amely 1949-ben került az állami levéltár őrizetébe.

Családok: 1. a Barcsay, Csató, Doboly, Kemény és Récsey család levéltárait a családi levéltárak között.

Közlések: Ion Mărcuș, Falsificatori și monete false la 1766 (RA III/2. 1936-1937, 357-359). Olivia Pescariu, Dispozițiuni din anul 1774 privitoare la perceperla impositului în Ardeal (RA IV, 1944-1945, 131-136). Ștefan Meteș, Cercetări și sentințe judecătorești privitoare la România din ținutul Cetății de Piatră (Chioara) în sec. al XVII-lea

(RA VII/1, 1946, 10-56), Kóvár vidéki vizsgálat, 1661. Bujor Surdu, Două curti nobilitare din Transilvania în sec. al XVIII-lea: Rosia (comit. Alba) și Tiurea (comit. Cluj). (RA VII/1, 1946, 148-159; Veres-egyháza és Türe birtokösszeírása, 1763), és úó. Urbariile domeniului Fágărăș (RA 1958/2, 233-247; a fogarasi uradalom urbáriumai, 1680-1809). I. Rusu, Cîteva date privitoare la activitatea cărturarilor năsăudeni pentru apărarea arhivelor (RA 1960/2, 168-172). Ileana Bozac, "Arhiva" lui Horea (RA 1961/2, 151-178; néhány irat, 1781-1783). Andrei Moldovan, Tabelele de impunere din arhiva comitatului Solnocul interior dintre anii 1790-1848 și valoarea lor documentara (RA 1966/2, 131-138), és Kóvár Vidéke szervezeti fejlődésére, irataira úó. Districul Chioarului. Perioada de funcționare și arhiva creata (RA 1971/2, 287-299).

Tájékoztatók: D. Prodan, Arhivele Statului din Cluj (Gazeta ilustrată, Cluj 1934/3-4, 51. sk.), Ion Mărcuș, Arhivele Statului Cluj. In: Arhivele Statului, 125 ani de activitate (București 1957, 133. sk.). Úgyancsak Ion Mărcuș, Arhivele Statului din regiunea Cluj in slujba științei și culturii (RA 1961/1, 294-309). Arhivele Statului Cluj la 50 de ani (RA 1970/2, 649-652).

Külön a naszói filia akkor negyedszázados tevékenységéről: I. Rusu, Arhivele statului filiale Năsăud dupa 25 de ani de activitate (RA 1963/2, 257-265). Ez a filia 1937-ben létesült eredetileg a Naszói Határőr Múzeum mellett, amely külön iratgyűjteményt őrzött az 1762-1851 közti időszakból. A múzeum anyagára: Jakó Zsigmond, Jelentés a naszói volt Határőr Múzeum gyűjteményéről. In: Az Erdélyi Múzeum Egyesület Besztercén 1943-ban tartott vándorgyűlésének emlékkönyve (Kolozsvár 1944, 162-165).

Más intézmények levéltári, kéziratos anyaga az AL gyűjtőterületén:

Bethlen könyvtár (Nagyenyed, Aiud). Kéziratgyűjteményében egyebek közt adatok találhatóak Magyarigen helység történetére (K. 419, 449). Említhetők továbbá Dipsei Szabó István Históriája Nagyenyed romlásáról és a török pusztításról 1658-ban (K. 24), Dézsi Márton professzor jegyzetei 1684-ből, az Erdélyország zenebonás állapotja (1687-1712) c. kézirata (K. 3), Bod Péter több egyháztörténeti kézirata, Benkó József, Transylvania specialis liber I. és II. c. munkájának másolata, 9 megye községeinek leírásával, továbbá Bethlen Farkas Históriájának magyar átdolgozása Barabás Sámuel által (1770), valamint Benkó Ferenc irathagyatékának egy része (K. 250). Itt található a nagyenyedi kollégium diákjainak matrikulája is 1662-től, valamint elpusztult, régi könyvtárának katalógusa 1752-ből. Vö. Muzsnai László, A Bethlen Kollégium nagykönyvtárának értékes kéziratai (RSz 1940, 115-121, 131-133, 153-160, 169-172). Nagy Géza, A Bethlen-kollégium tudományos gyűjteményeinek története (Kolozsvár 1947). Biblioteca Bethlen din Aiud (București 1957). Jakó Zsigmond, Az enyedi régi könyvtár kéziratos ritkaságairól (Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények VIII. 1964, 209-226).

4. Marosvásárhelyi állami (tartományi) levéltár, Arhivele Statului Tîrgu Mureş. 1951-ben alakult. A marosvásárhelyi központ mellett filiák: 1. Mercurea-Ciuc (Csikszereda), 2. Odorheiu (Székelyudvarhely), 3. Reghin (Szászrégen).

Megyék és székek: Csikszék, Marosszék és elvben Udvarhelyszék (ténylegesen részint Kolozsváron, illetve Bukarestben is őrzött) levéltárai; 1. a megyei levéltárak között. Alexandru Pál-Antal, Scaunul Mures, istoricul institutiilor scaunale, secolul al XIV-lea -1849 (RA 1967/2, 129-146).

Városok és mezővárosok: Csikszereda (Mercurea-Ciuc), Gyergyószentmiklós (Gheorghieni), Marosvásárhely (Tîrgu-Mureş), Szászrégen (Reghin), Székelyudvarhely (Odorheiu) levéltárai; 1. a városi levéltárak között. N. Szabó, Arhiva Sfatului popular al oraşului Tg. Mureş (RA 1960/1, 240-241).

Családok: a Naláczy és Petrichevich-Horváth család iratai, valamint kisebb családi letétek az egykori marosvásárhelyi kir. tábla töredékes anyagában.

Művelődési intézmények: Székelyudvarhelyi kollégium levéltára (Csikszereda); az 1670-ben Bethlen János által alapított intézményre: Szigethy Gyula Mihály, Nemes Udvarhelyszéki Rózsáskert (TGy 1825, XI.30-62). Kis Ferenc, A székelyudvarhelyi ev. ref. kollégium története (Székelyudvarhely 1873). Gönczi Lajos, A székelyudvarhelyi ev. ref. kollegium multja és jelene (Székelyudvarhely 1895, forrásközléssel).

Gyűjtemények: Szabó Mihály levéltáros iratgyűjteménye (5 cs.), amely 1444-ig megy vissza és egyebek közt Aranyos, Csik, Gyergyó, és Kézdi székek jegyzőkönyveit tartalmazza. Filmen: 1706-1707 (6 felv.), OL.

Más intézmények levéltári, kéziratos anyaga az ÁL gyűjtőterületén:

Teleki Téka (Marosvásárhely, Tîrgu-Mureş). A gr. Teleki Sámuel erdélyi kancellár által a XVIII. század végén alapított, gazdag gyűjtemény külön levéltári, illetve kézirattári anyagot is tartalmaz. A levéltárban főleg Teleki gazdasági, elszámolási iratai, részben levelezése (igy Szabó Sárói Sámuellel), valamint az 1794-i erdélyi országgyűlésre és a könyvtár fejlődésére vonatkozó iratok találhatóak. A kézirattárban egyebek közt (betűrendben) Bajtay Antal erdélyi püspök iratai, Bod Péter különböző kéziratai, Borsos Tamás konstantinápolyi utjainak leírása, országgyűlési iratok és röpiratok (1764), a szentgottvárdi csata (1664) leírása, ifj. Teleki Mihály naplója (1703-1720; filmen: MTAK), valamint Uhlefeld, Legatio ad Portam Ottomanicam (1739; filmen: MTAK) c. munkája található. Megemlítendő az olyan gyűjtemények is, mint a Relata, 1778-1784 (14 kötet), a Chartophylaceum (30 kötet), a Litterae variorum (Ms 285) és az Epistolae eruditum (Ms 21).

A könyvtár ismertetésére a másutt (KBev I², 1970) már id. anyag

mellett különösen: Maria Turzai, Un trésor de l' époque des lumières en Transylvanie: la bibliothèque de Sámuel Teleki à Tîrgu-Mureş (RRH 1966, 341-354).

Bolyai könyvtár (Marosvásárhely, Tîrgu Mures). A volt református kollégiumi könyvtár, amely szintén őriz kéziratos anyagot, főleg különböző XVII. századi historikusok és memoárirók (Bojthi Veres Gáspár, Szamosközi István, Szalárdi János, Cserei Mihály, Lázár János stb.) munkáiból kéziratos másolatokat.

Vö. Farczády Elek, A marosvásárhelyi Bolyai Tudományegyetem könyvtára (Ekv:KL, 1957). Liviu Moldovan, Colecția documentelor feudale a bibliotecii Teleki-Bolyai din Tîrgu-Mureş (RA 1971/1, 69-82). A könyvtárban talált magyar nyelvemlékekre a XV. század első évtizedéből: Farczády Elek - Szabó Attila, A marosvásárhelyi sorok (Bucureşti 1957, ed. Acad. R. P. R.). Egy más közlés: Liviu Moldovan, Documente privitoare la istoria cnejilor din districtul Befuşului în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, 1559-1575 (RA 1960/2, 248-261).

5. Nagybányai állami (tartományi) levéltár. Arhivele Statului Baia Mare. 1953 óta működik. A nagybányai központ mellett filiák: 1. Sztarmar (Sztarmárnémeti), 2. Sighet (Máramarossziget).

A megyék közül Máramaros és Sztarmar megye levéltára tartozik ide.

A Városok és mezővárosok közül: Hosszumező (Cămpulung), Máramarossziget (Sighet), Nagybánya (Baia Mare), Nagykároly (Careii mari), Sztarmárnémeti (Satu mare; egy része), Tasnad (Tășnad) levéltára; 1. a városi levéltárak között.

Gazdasági szervek: Nagybányai bányagazgatóság levéltára; vö. C. Oszóczki - I. Sabău, Direcția minelor și uzinelor metalurgice Baia Mare (RA 1967, 179-198).

Családok: Vasile Capilnean, Cîteva achiziții de documente făcute de Arhivele Statului Baia Mare în anii 1971-1972 (RA 1973/2, 414-417) az újabb szerzemények közt említi a Máramaros megyei Rednic család levéltárát (1364-1824), valamint az alábbi Kóvár vidéki családok iratait: Bota, Botha (1609-1885; 14 db), Ciocaş (1774-1944), Paşca (1592-1932).

6. Nagyvárad állami (tartományi) levéltár. Arhivele Statului Oradea. A nagyvárad központ mellett filiák: 1. Beius (Belényes), 2. Ineu (Borosjenő), 3. Simleul-Silvaniei (Szilágysomlyó).

Városok és mezővárosok: Belényes (Beius), Nagyszalonta (Salonta Mare), Nagyvárad (Oradea), Szilágysomlyó (Simleul-Silvaniei); 1. a városi levéltárak között.

Művelődési intézmények: Nagyvárad jogakadémia levéltára (1700-1930).

Egyházi szervek: a nagyváradi rk. püspökség és székeskáptalan levéltárai; 1. az egyházi levéltárak között.

A Levéltár gyűjtőterületén levéltári jellegű anyagot is őrző, más intézmények:

Tartományi Múzeum (Muzeul Regional), Nagyvárad (Oradea). Egyebek közt itt található egy sor nagyváradi céh iratanyaga, továbbá a Baranyi, Bölöni, Des Echerolles-Kruspér, Fráter és a Leel-Óssy család levéltára, valamint Rómer Flóris levelezése és több fiataalkori kézírata.

Számos adatközlés látott napvilágot a Biharmegyei és Nagyváradi Régészeti és Történelmi Egylet Évkönyvei, 1885-1913 (Nagyvárad 1888-1913) c. sorozatban.

7. Temesvári állami (tartományi) levéltár. Arhivele Statului Timisoara. 1932-ben alapították. 1939-ben kiadott inventáriumát fent idéztük. Filiái: 1. Arad (Arad), 2. Caransebeș (Karánsebes), 3. Lugoj (Lugos).

A Temesi Bánság ügyeit 1716-1779 közt irányító kamarai igazgatás (Landes Administration in dem Banat Temesvár) levéltára 1909-ben Budapestre került (OL. E 303); vö. KBev I², 1970, 379-380). Előzőleg részletesen felhasználta Baróti Lajos, Adattár Délmagyarország XVIII. századi történetéhez (1-9, Temesvár 1893-1904). I. Miloia (RA III/1. 1936-1937, 82-83) szerint helyben, Temesváron is maradt még bizonyos további anyag, ezt azonban 1925 körül kiselejtezték.

A feudális kori felsőbb hatóságok közül itt található a Bánsági Határőrvidék katonai parancsnoksága, illetve a katonai főhadparancsnokság (Banater Generalkommando) levéltára, 1718-1857; vö. Actele arhivei militare (indice Cronologie 24).

A megyék közül Arad (Arad), Krassó-Szörény (Caraș-Severin) és Temes (Timiș) megye levéltárai tartoznak ide; 1. a megyei levéltárak között.

A városok és mezővárosok közül Arad (Arad), Karánsebes (Caransebeș; 1782-ig a helyi 13. sz. katonai határőrezred irataival), Lugos (Lugoj), Temesvár (Timișoara) és Vinga levéltárai; 1. a városi levéltárak között. Temesvár (a II. világháború során állítólag elpusztult) városi levéltárának anyagát a két háború közt ismertette I. Miloia (RA III/1. 1936-1937, 84-85).

Gazdasági szervek: a Bányászati igazgatóság iratai, XVIII-XX. sz. címen nyilvántartott anyag. Ez valószínűleg azonos azzal az anyaggal, amelyet korábban "Régi osztrák levéltár" (Archiva veche austriacă) néven tartottak nyilván és amely Oravicáról 1919-ben egyidővel részben vagy egészben Jugoszláviába került.

Egyházi szervek: a csanádi katolikus püspökség és székeskáptalan temesvári levéltára.

A levéltár gyűjtőterületén levéltári jellegű anyagot is őrző, más intézmények:

Bánsági Múzeum levéltára. Arhiva Muzeului Banatului (Timișoara, Temesvár). Mintegy kétezer, főleg helyi vonatkozású iratot őriz a XVII-XVIII. századból. 1918 előtt a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeum Társulat (Temesvár) gyűjtött iratokat. Vö. Feren-czy József, A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat mu-zeuma XVII. és XVIII. századi oklevelei (Tört. és Rég. Ért. IX. 1883, 67-71). Az itt idézett Történelmi és Régészeti Értesítő (Temes-vár 1875-1917), a társulat orgánumának hasábjain számos idevágó köz-lemény látott napvilágot.

Az ÁL anyagán kívül a többi egykoru helyi és környékbeli levéltár anyagát is ismertette I. Miloia, Arhivele Banatului (RA III/1. 1936-1937, 79-93).

19. 43. A román akadémia intézményei

A) A kolozsvári Történelmi Levéltár

Románia Szocialista Köztársaság Akadémiája Kolozsvári (könyvtári) Fiókjának Történelmi Levéltára (Arhiva Istorică a Bibliotecii filialei din Cluj a Academiei R. S. R.) Erdély történetéről igen értékes és sokrétű anyagot őriz, részint helyben, részint filiákban. 1949-ben létesült a volt Erdélyi Múzeum levéltárának új kereteként, majd további anyagok-kal gazdagodott. Jelenleg magában foglalja a kolozsvári volt reformá-tus és unitárius kollégiumok, valamint a katolikus lyceum könyvtárai-nak kéziratárait, továbbá a balázsfalvi központi könyvtár iratgyűjte-ményét és a nagyváradi, ugyancsak görög katolikus kéziratgyűjteményt is. - A Történelmi Levéltár a legújabb időkig az állami levéltári szer-vezeten kívül állt, bár a Kolozsvári ÁL felügyelete alá tartozott. Is-mertető: P. Teodor - M. Triteanu - L. Ursuțiu, Arhiva istorică a bibliotecii filialei din Cluj a Academiei Republicii Socialiste Româna (RA 1967, 125-126).

A helyben őrzött anyag magját a volt Erdélyi Múzeum levéltára ké-pezi. Az Erdélyi Múzeum formális megalapítására 1859-ben került sor, kezdetei azonban már 1842-ig visszamennek, midőn gr. Kemény József és Sámuel az erdélyi országgyűlésen e célra felajánlotta könyv-tárát és több ezer darabból álló oklevél- és kéziratgyűjteményét; vö. Kemény József gr., A Kolozsvárt felállítandó Nemzeti Múzeum s annak fontossága (Erdélyi Híradó 1841, 20. sz.; a felajánlás = uo. 1842 jul. 8.). Nagyajtai Kovács István, Az erdélyi magyar nemzeti múzeum ügyében (Kolozsvár 1842). Kelemen Lajos, Törekvések egy erdélyi mu-zeum alapítására (EM 1909). Elekes Lajos, Az Erdélyi Múzeum levél-tárának kialakulása (LK 18-19:1940-1941, 544-549). Az 1859-ben meg-alakult Erdélyi Múzeum Egyesület (irattárából 2600 válogatott felvétel,

1859-1872:OL) az erdélyi magyar kulturális életben olyanféle szerepet vitt, mint az erdélyi románok között az Astra, vagy a harmadik nemzetiség, az erdélyi szászok esetében a Verein für Siebenbürgische Landeskunde; vö. Mikó Imre gr., Erdélyi Múzeum Egyesület (EM 1856; újból lenyomatva, 1. alább EM 1931). Kelemen Lajos, Az Erdélyi Múzeum Egyesület multja és jelene (Kolozsvár 1909). Kántor Lajos, Hidvégi gr. Mikó Imre szózata 1856-ban az Erdélyi Múzeum és Erdélyi Múzeum Egyesület megalakítása érdekében (Cluj-Kolozsvár 1931, kny. EM 1931), és uő., Párhuzam az Erdélyi Múzeum Egyesület és az Astra megalakulásában és korai működésében (Cluj-Kolozsvár 1940, kny. EM 1940). Szabó T. Attila, Az Erdélyi Múzeum Egyesület története (Kolozsvár 1941, kny.). Kelemen Lajos, Az Erdélyi Múzeum Egyesület története (Emlékkönyv az Erdélyi Múzeum Egyesület félszázados ünnepére, 1859-1909. Kolozsvár 1942, 5-79). A levéltár közben Mike Sándor, Ötvös Ágoston és mások adományával gyarapodott. Okleveleit időrendbe állította, és 1540-ig regesztáikat is közölte Szabó Károly, Az Erdélyi Múzeum eredeti okleveleinek kivonata, 1232-1540 (TT 1889, 523-554, 728-752; 1890, 102-129, 328-339; és kyn., Bp. 1890), aki azonban a többi iratgyűjteményt már nem tudta lajstromozni. Különböző családi levéltárak (Esterházy: 1883; Wesselényi: 1896) beérkezése után sor került a levéltári és a kéziratári anyag szétválasztására. Az általa kialakított külön levéltárat egyben a sokfelé kalldó magánlevéltárak begyűjtésével "erdélyi magyar levéltár", gyűjtőlevéltárrá akarta fejleszteni Kelemen Lajos, Levéltáraink és az Erdélyi Nemzeti Múzeum (GF 1907). A levéltár fejlődését összefoglalta és részeit ismertette Jakó Zsigmond, Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának multja és feladatai (Kolozsvár 1942, Erdélyi Tudományos Füzetek 133; ism. Bakács István, LK 24:1946, 300-301), uő. Jelentés az Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltárának 1942. évi működéséről. In: Az Erdélyi Múzeum Egyesület évkönyve az 1942. évre (Kolozsvár, 1943; az EM 1943 melléklete), és uő., Pramenny materiál k dejinám Slovenska v Historickom Archive Rumunskej Akademie Vied v Kluž (HČ V. 1957, 419-424).

A volt Erdélyi Múzeum levéltára feudális kori anyagának tartalmát vázlatosan az alábbiakban foglalhatjuk össze:

A feudális kori felsőbb szervek közül itt található Apafi Mihály fejedelmi udvartartásának bizonyos iratai; valamint az erdélyi kincstári (thesauriatusi) levéltárból egykor kiselejtezett iratok, 1722-1870 (18 dob.).

Megyék: Kolozs megye levéltárának egykor kiselejtezett iratai, 1760-1868 (33 cs.).

Városok: Marosvásárhely levéltárából egykor kiselejtezett iratok, XVIII-XIX. sz. (8 cs.). Szászvárosra vonatkozó iratok.

Céhek: dési mézszáros; kolozsvári asztalos, fazekas, fésűs, kádár, kerékgyártó, könyvkötő, kötélverő, ötvös, szabó (magyar és német), szijgyártó; marosvásárhelyi borbély, csizmadia; nagyszabeni szücs;

szamosujvári szücs; szászvárosi szücs; vajdahunyadi fazekas, zilahi csizmadia cég iratai.

Egyházi testületek: a szászfenesi rk. egyházközség iratai.

Művelődési intézmények: a kolozsvári református kollegium levéltára, XVII-XIX.sz. (125 cs. és 2 fm. könyv). A marosvásárhelyi református kollégium letétbe helyezett iratai, XVI-XIX. sz. (14 cs.).
Filmen: 1704-1709 (57 felv.), OL.

Családi levéltárak:

A legutóbbi adatok szerint a kolozsvári Történeti Levéltár 175 olyan családi levéltárat őriz, amely a feudális korra is visszamegy, és amely néhol igen jelentős terjedelmű. E fontos anyag néhány módszertani kérdésére l. újabban Liviu Ursutiu, Considerații privind tehnica prelucrării arhivelor familiale feudale (RA 1972/3, 589-593). Maria Ursutiu, Arhiva familiei Anderco de Homorod, 1845-1907 (RA 1972/3, 435-440), és Formarea și funcționarea unei arhive familiale feudale transilvănene (RA 1973/2, 187-192; a Bánffy család alább id. levéltáráról). Alább betűrendben felsoroljuk a fontosabb levéltárakat:

Apor (altorjai br.), 1678-XVIII.sz. (5 cs.); Bálintitt (tövisi br.), 1460-1870 (5 cs.); Balogh (nyárádszentimrei); Bánffy (losonczy gr.) nemzetségi, XVIII-XIX.sz. (252 cs.); Bánffy gr. rokonsági (benne az iktári Bethlen és a Korda levéltár); Bánffy Farkas gr. gyűjteménye, 1771-1783 (47 folio kötet); Baranyi, XVII-XIX.sz. (32 cs.); Barthos (albisi), 1648-1853 (3 dob.); Becski (pókafalvi), 1588-1900 (5 dob.); Béldi, bodolai, XVIII-XIX.sz. (4 cs.); Béldi, mezóméhesi, XV-XVIII.sz. (9 cs.); Benedek (malomfalvi), 1694-1866 (1 dob.); Berzenczey (görgényszentimrei), XVI-XIX.sz. (23 cs.); - Betegh, XVIII-XIX. sz. (8 cs.); Bethlen (bethleni gr.), bethleni; Bethlen, keresdi, XIV-XIX. sz. (57 cs.); Bethlen, küllővári; Bethlen, bonyhai XVIII-XIX. sz. (2 cs.); Bethlen, bulcsesdi, 1612-1890 (5 dob.); Bethlen (iktári), XIV-XIX. sz. (153 cs.); a Bánffy levéltárban; M. Ursutiu, Arhiva familiei Bethlen de Iktar (RA 1971/1, 83-99); Bodor (léczfalvi), XVIII-XIX.sz. (8 cs.); Bornemissza (kászoni br.), XIII-XX.sz., vö. Szabó T. Attila A Bornemissza-levéltár (LK 1939, -); Czikmántori (székelyudvarhelyi); Csákány; Csutak (kászonimpérfalvi), 1591-1867 (1 dob.); Désy, régebben Dési Szabó, XVIII-XIX.sz. (5 cs.); Dósa (makfalvi), XVI-XIX. sz. (7 cs.); Egerházi (mezőbándi), 1624-1828 (10 dob.); Esterházy (galántai gr., erdélyi ág), 1299-1840 (5 cs.); Esterházy (galántai gr.) és Mikó (hidvégi gr.), XIV-XIX.sz. (25 cs.); Fekete (nagykedei), 1632-1901 (5 dob.); Gál (hilibi), 1377-1850 (7 cs.), l. a gyűjtemények közt is; Geresdi, 1564-XIX.sz. (1 dob.); Gyulay (marosnémeti és nádaskai gr.) és Kuun (osdolai gr.), XIII-XIX.sz. (43 cs., 5 dob.); Gyulay, l. Sarkantus alatt; Haller (hallerkői gr.), balázstelki, XV-XIX. sz. (4 cs.); Hankó (lemhényi), XVIII-XIX.sz.; Harkó (vajai), 1607-1868 (6 dob.); Henter (sepsiszentiványi gr.), XVI-XIX. sz. (11 cs.); Huszár (kövesdi br.), XVII-XVIII.sz. (5 cs.); Incze (nagybacsoni); Inczédy (nagyváradi), 1571-1856 (1 dob.); Istvánfi (csikmádéfalvai); Jósika (branyicskai br.) hitbizományi, 1283-1920 (253 cs.); Jósika br. ma-

gyarfenesi, XV-XIX.sz. (55 cs.); Kamuthi (szentlászlói), XIV-XVII.sz. (11 cs.); Katona (sárosmagyarberkeszi), XVIII-XIX.sz. (2 dob.); Kathonay (kérői és pókafalvi); Kemény (magyargyerőmonostori br.), kolozsvári, XVII-XIX.sz. (8 cs.); Kemény br., malomfalvi, XIV-XIX.sz. (28 cs.); Kemény br., pusztakamarási, XVIII-XIX.sz. (5 cs.); Kendeffy, XVI-XX.sz. (8 cs.); Kidei kisnemes családok levelei, 1635-1890 (4 dob.); Kiss (zilahi), 1674-XIX.sz. (1 dob.); Kispál, XVI-XIX.sz. (3 cs.); Kócsi (kalmári); Komáromy (kóji), XV-XIX.sz. (3 cs.); Komjátszegi, 1750-1858 (1 dob.); Konstantinus (fogarasföldi), 1695-1899 (2 dob.); Korda, XVII-XIX.sz. (33 cs.); Kornis (göncruszkai gr.), 1359-1850 (104 cs.); Kovács (egri), 1630-1893 (1 dob.); Kovács (mezőbándi), 1608-1820 (2 dob.); Kövendi (hadadi), a kövendi Nagy levéltárban; Kuun gr., 1. Gyulay alatt; Lázár (gyalakuti), XV-XIX.sz. (48 cs.); Lázár (meggyesfalvi), 1407-1870 (55 cs.); Lázár (szárhegyi gr.), sifalvi, XVIII-XIX.sz.; Lokodi, 1663-XIX.sz. (7 dob.); Márkos, 1637-1803 (2 dob.); Matskási (tinkovai), 1352-1850 (21 cs.); Mikó (hidvégi gr.) és Rhédey (kisirédei gr.), XIV-XIX.sz. (153 cs. és 76 dob.); Mikola (szamosfalvi), 1. a Jósika n. levéltárban; Mohai (marosgezei), 1509-1870 (2 dob.); Nagy (abrudbányai), XVIII-XIX.sz. (2 dob.); Nagy (kövendi), 1600-1845 (5 dob.); Nemes (hidvégi gr.), 1467-1900 (25 cs.); Némethi (kolozsvári), XVIII-XIX.sz. (1 dob.); Orbán (lengyelfalvi br.), 1588-1810 (2 dob.); Pákei, XVIII-XIX.sz. (10 cs.); Pálffy (tarcsafalvi), 1564-1902 (23 dob.); Pap (benczédi); Papp (gyallai), XVIII-XIX.sz. (1 dob.); Pataki, XVII-XIX.sz. (18 dob.); Péchy, XVII-XX.sz. (15 cs.); Petrichevich-Horváth (széplaki br.), felsőzsuki, XIII-XIX.sz. (24 cs.); Pogány, XVIII-XIX.sz. (4 cs.); Rettegi (kisbudalli), 1539-1860 (6 cs.); Rettegi, kolozsvári, 1275-1860 (9 cs.); Rhédey, 1. Mikó alatt; Sándor (csikszentdomokosi), 1419-1886 (21 dob.); Sarkantus-Gyulay, 1436-XIX.sz. (10 dob.); Sárosi (pókai), 1570-1858 (20 dob.); Sennyei (kissennyei gr.), XIII-XIX.sz. (49 cs.); Simó (kissolymosi), 1562-1909 (1 cs.); Sombory, 1530-1830 (8 dob.); Somlyai, XVIII-XIX.sz. (2 cs.); Suky (a Petrichevich-Horváth levéltárban); Szalánczy (szenttamási és örményszékesi), XVIII-XIX.sz. (1 dob.); Szatmári, XIX.sz. (1 dob.); Székely (aranyosrákosi), 1758-1867 (1 dob.); Székely (borosjenei), XVI-XVIII.sz. (6 cs.); Szentiványi, XVI-XIX.sz. (7 cs.); Szentkereszti (zágoni br.), XVI-XIX.sz. (25 cs.); Teleki (széki gr.), geryeszegi, XVI-XX.sz. (80 cs.); Teleki gr., hosszufalusi, XVII-XIX.sz. (145 vd.); Teleki gr., kendilőnai, 1351-1870 (126 cs. és 312 dob.); Teleki gr., sáromberki, XV-XX.sz. (kb. 100 cs.); Toldalaghi (nagyercsei gr.), koronkai, 1268-1880 (70 cs.); Toldalaghi gr., nyárádszentbenedeki, XVII-XIX.sz. (10 cs.); Topler (a Hankó levéltárban); Torma (csicsókereszturi), XIV-XX.sz. (25 cs.); Thoroczky, XIII-XVIII.sz. (4 cs.); Török (törökfalvi) és Tunyogi, XIX.sz. (2 cs.); Ugron (benne a Weér lt.); Ujfalvy (mezőkövendi), 1539-1870 (6 cs.); Vajda (csernátoni), 1531-1800 (5 dob.); Vass (osdolai) XVIII-XIX.sz. (2 cs.); Vécsey, XIII-XX.sz. (kb. 80 cs.; hozzá mutatók: Eperjesi AL); Vita, XVIII-XIX.sz. (3 cs.); Wass (czegei gr.), 1230-1870 (22 cs.); Weér (kőröstarcsai), XVIII-XIX.sz.

(6 cs.); Weress (dálnoki), 1597-1910 (3 dob.); Weress (kövendi); Wesselényi (hadadi br.), drági, XV-XIX.sz. (4 cs.); Wesselényi, görcsöni, XIV-XIX.sz. (22 cs.); Wesselényi, hadadi, XVII-XIX.sz. (kb. 30 cs.); Wesselényi, kolozsvári, XVI-XIX.sz. (2 cs.).

Gyűjtemények:

a) Törzsgyűjtemény, XIII-XIX.sz. (25 cs.); filmen: 1224-1709 (1400 felv.), OL. - Cimeres levelek, 1460-tól (26 ládika); filmen: XV-XIX.sz. (264 felv.), OL. Keresztlevelek, esketési és halotti bizonyítványok. - Könyvalaku darabok, XVI-XIX.sz. (11 fm.). - Nyomtatott oklevelek és rendeletek, XVII-XIX.sz. (214 dob.). - Oklevélhasonmások. - Oklevélmásolatok és kivonatok. - Országgyűlési iratok, XVI-XIX.sz. (6 fm.). - Pecsétgyűjtemény. - Szomorujelentések betűrendben, XVI-XIX.sz. (630 dob.). - Török iratok, XVII.sz. - Urbaria et conscriptiones, XVII-XIX.sz. (5 fm.).

b) Személyek gyűjteményei:

Bornemissza Károly gyűjteménye, 1667-1900 (18 cs.)
Deák Farkas történész gyűjteménye. XVI-XVII.sz. (1 dob.)
Gál (hilibi) János forrásgyűjteménye, XIII-XIX.sz. (5 cs. ill. kötet)
Kádár József tanár, helytörténész forrásgyűjteménye, Szolnok-Doboka megye történetére vonatkozó jegyzetekkel, XVI-XIX.sz. (2 cs.)
Kelemen Lajos genealógiai gyűjteménye (3 cs.).
Kemény József gr. oklevél-, irat- és másolatgyűjteménye (XIII)-XVIII-XIX.sz. (35 cs., és 224 nyolcadrét és 138 folio kötet). Film: 1295-1702 (602 felv.), OL.

Kemény Sámuel gr. oklevélgyűjteménye.

Koncz József forrásgyűjteménye és iratai, 1453-1900 (6 cs.).

Mike Sándor (altorjai) erdélyi guberniumi levéltáros oklevél-, perirat és másolatgyűjteménye, amelyet a Kemény József-féle gyűjtemény kiegészítésére ajánlott fel (kb. 200 folio kötet). Az anyagból 23 kötet Erdély helységeire vonatkozó iratokat tartalmaz a helynevek betűrendjében; vö. Szabó Károly, Egy levéltárnok emléke. Altorjai Mike Sándor (Sz 1867, 266-271).

Pálffy Mihály gyűjteménye, 1687-1891 (11 dob.).

Szilágyi Sámuel forrásgyűjteménye, XIII-XVIII.sz. (59 folio kötet).

Teleki Domokos gr. gyűjteménye és iratai, XVIII-XIX.sz. (36 dob.)

Török Bertalan forrásgyűjteménye, 1310-1849 (10 cs.).

Mindezt kiegészíti egy sor részint feudális kori szereplő, részint a feudális korról foglalkozó kutató személyi levéltára. Emeljük ki az alábbiakat:

Aranka György iratai. Gr. Bethlen Miklós kancellár iratainak töredéke. Dósa Elek (1803-1867) jogász iratai. Hodor Károly, az erdélyi helytörténetírás egyik megalapítója iratai. Kővári László történész iratai. Lázár Miklós gr. történész, a Székely Oklevéltár egyik kezdeményezője iratai. Gr. Mikó Imre művelődéspolitikus és történész iratai. Nagy Lipót (1816-1869) tanár, egy, a szászvárosi ref. egyház történetéről készült kézirat szerzője iratai. Szabó Károly történész iratai.

B) Román Akadémia Könyvtára, Bukarest. Biblioteca a Academiei R. S. R., București.

A kéziratár őrzi (Fasc. 619-733) a Pongrácz (szentmiklósi és óvári) családnak a II. világháború időszakában idekerült levéltárát, amelyről Závodszy Levente 1911-ben készített inventariumot. A levéltár főleg a Felvidékre, Liptó és Trencsén megyére, valamint Szlavóniára vonatkozólag őríz sok értékes adatot (vö. R. Marsina, HČ 1962, 622-626; P. Horvath, HČ 1964, 152-155). Őriz ezenkívül a kéziratár Ms. ungerești cím alatt 35 magyar kéziratot, egyebek közt másolatban Cserei Mihály, Kemény János munkáit, Rozsnyai Dávid másolati könyvét (Acta in Porta Ottomanica), Wesselényi István naplóját (1704; filmen: MTAK), Bethlen Farkas históriájának Barabás Sámuel által Nagyenyeden készített, kivonatos ill. kiegészített magyar változatát (Erdélynek és Magyar Ország némely részeinek... históriája, 1770), valamint a Mikes család okleveleinek 1842-ben készült regestrumát. Az anyag nagyrésztét egyébként különböző főnemes családok peres ügyeinek másolati könyvei alkotják. - Ide került Szilágyi István korábban a Máramarosszigeti ref. kollégiumban őrzött gyűjteményének egy része, valamint Mihályi János, Máramarosi diplomák a XIV-XV. századból (Máramarossziget 1900) által közzétett 310 oklevél egy része, továbbá egy sor oklevél Szászsebes város középkori anyagából és számos más erdélyi levéltárból.

A könyvtárban a Cabinet des Estampes őrzi egy ismeretlen szász festő XVIII. századi akvarelljeinek gyűjteményét, az élén egy Erdélyt ismertető bevezetővel: Trachten-Cabinet von Siebenbürgen (DS I. 39-439-2). A képek részint képzeletből ábrázolják Erdély történeti szereplőit Szapolyai Jánostól kezdve, részint azonban a való életből merítve nemesek, papok, polgárok, polgárnók jellemző figuráit (Filmen: MTA, Történettudományi Intézet, Bp.).

19. 45. Főbb általános iratkiadások

(Ezek felsorolását itt terjedelmi okokból elhagyjuk.)

II.

10-17. Egyházi levéltárak

10.4. Katolikus egyházmegyék (püspökségek)

Csanádi püspökség

Csanádi püspökség levéltára (Timișoara, Temesvár). A püspökséget 1030 körül mint marosvári püspökséget alapította I. István. Püs-

pöke a kalocsai érsek suffraganeusa volt. A török hódítás idején a püspökség elvesztette székhelyét, egyházmegyéjét, iratait. Levéltára a visszafoglaló háborúkat követő ujjaalapítással indult. Székhelye a XVII. századtól az I. világháborúig Temesvár volt. Ezután a területi illetékesség elve értelmében bizonyos iratokat Magyarországra, Szegedre hoztak át. A feudális kori anyag zöme azonban Temesváron maradt. Ezt röviden ismertette I. Miloia, Arhivele Banatului (RA III/1. 1936-1937, 85-86). Eszerint a levéltár anyaga 1724-ben indult, a katolikus püspöki levéltárak szokott iratféleségeivel, a plébániákra, iskolákra, szemináriumokra, alapítványokra, életrajzokra, gazdasági és pénzügyi kérdésekre vonatkozó adatokkal. A szerzetesrendek közül itt található a temesvári jezsuita misszió, a kapisztrán ferencesek (1732-1779) és a salvatoriánus ferencesek (1716-1806) iratai, valamint a belgrádi irgalmasrendiekkel folytatott levelezés.

(Az idevágó adatközléseket, irodalmat itt terjedelmi okokból mellőzzük.)

Csanádi székeskáptalan

Csanádi székeskáptalan (capitulum ecclesiae Chanadiensis S. Georgii) hiteleshelyi és magánlevéltára (Timișoara, Temesvár). A káptalan a püspökséggel egyidős, vagyis I. István kora óta fennállt. Középkori székhelyéről, a Maros melletti Csanád mezővárosban, a XVI. században előbb egyszer-kétszer ideiglenesen, majd nemsokára végleg el kellett menekülnie a török elől. Középkori iratanyaga, hiteleshelyi levéltárával együtt, a török hódítás idején elpusztult, szétszóródott, illetve, ha igaz, részben Gyulafehérvárra került, egy 1604-i adat szerint, amelyet idéz Kemény József gr., Notitia historico-diplomatica archivi capituli Albensis (I. Cibinii, 1836, 48). A török kiűzése után, 1724-ben visszaállított káptalan a püspökséggel együtt Temesváron talált helyet, ahol hiteleshelyi működését is újra kezdte. Az ujjaszervezés után keletkezett, és az I. világháború után Temesváron maradt hiteleshelyi és magánlevéltár sorsáról és tartalmáról azonban nincs adatunk. A káptalan magánlevéltárának Szegeden őrzött részében csak újabb, XX. századi iratok találhatóak. - A káptalan működésének legrégebbi szakaszára: Juhász Kálmán, A csanádi székeskáptalan a középkorban, 1030-1552 (Makó 1941).

Erdélyi (gyulafehérvári) püspökség

Erdélyi (gyulafehérvári) püspökség levéltára (Gyulafehérvár, Alba Iulia). A püspökséget még I. István alapította, de székhelyét I. László helyezte át Kolozsvárról Gyulafehérvárra 1093 körül. Püspöke a kalocsai érsek suffraganeusa volt. Középkori levéltára külön nem maradt. Töredékei a gyulafehérvári káptalan hiteleshelyi levéltárának anyagába keveredtek, részben talán már a reformáció és az azt követő XVI. századi szekularizáció után. Tudjuk, hogy az 1658 utáni török pusztítások során feldúlták a gyulafehérvári püspöki palotát és az ott talált iratokat is többnyire elpusztították. Arról is tudunk azonban, hogy az

anyag zömét még 1658-ban Nagyszebenbe menekítették. A XVI-XVII. században az erdélyi püspöki cím jóideig csak puszta cím maradt. Ténylegesen a püspökség a XVII. század végétől kezdve szerveződött ujja. Jelenleg levéltára tudomásunk szerint a XVIII. század elején kezdődik. A székesegyház csonka tornyában elhelyezett, kb. 2-300 fm. terjedelmű anyag a katolikus püspöki levéltárak szokott iratféleségeit tartalmazza. Külön érdekessége az ún. katolikus Státus (erdélyi katolikus rendek) anyagából idekerült rész. A katolikus Státus, tehát a rendi, világi szervezet levéltára egyébként (XVIII-XIX.sz., kb. 80-100 fm.) jól rendezett állapotban Kolozsvárt található; nem tudjuk pontosan, hogy milyen intézmény felügyelete alá tartozik. A Státus levéltára főleg az iskolázásra, így a kolozsvári katolikus lyceumra, a nyomdai ügyekre, általában a művelődésre, valamint a katolikus egyházi birtokok jövedelmére vonatkozólag tartalmaz sok adatot. (Az adatközléseket, idevágó irodalmat itt terjedelmi okokból elhagytuk.)

(Erdélyi) Gyulafehérvári székeskáptalan

(Erdélyi) Gyulafehérvári székeskáptalan (capitulum ecclesiae Alben-sis, Transsilvaniae b. Michaelis archangeli) magánlevéltára (Alba Iulia, Gyulafehérvár). A káptalan hiteleshelyi levéltára az 1882:XXIII.tc. értelmében Budapestre, az Országos Levéltárba került; ezért ennek anyagával és irodalmával itt, e helyen nem foglalkozunk, hanem majd csak a II. kötet megfelelő helyén. Gyulafehérváron maradt azonban ugyanakkor a káptalan magánlevéltára (Cista capituli Alben-sis), amely birtokjogi stb. okleveleket és más, a káptalan saját ügyeivel kapcsolatos iratokat tartalmaz. Régebbi adatok (Z:A) szerint 1258-tól, újabb adatok szerint 1274-től kezdve, mintegy 300 Mohács előtti oklevéllel. A legrégebb, Mohács előtti oklevelek mintegy 15-20 fémdobozban, a Batthyáneum épületének toronyrészében találhatóak. A további iratok, főleg a XVIII. századból, további kb. 50 dobozban. Az anyagot az alvinci irodalom gazdasági levéltára egészíti ki. Filmen: 1282-1323 (12 felv.), OL.

(Az adatközlések felsorolását itt mellőzzük.)

Nagyvárad püspökség

Nagyvárad püspökség (episcopatus Varadiensis, Grosswardeiner Bistum) levéltára (Nagyvárad, Oradea). Az I. István által alapított bihari püspökség székhelyét I. László az 1091-i kun betörés után tette át Nagyváradra. A püspökség jelentős szerepet vitt még a humanizmus korában, az ország kettéoszlása után azonban az erdélyi reformáció és az azt követő szekularizáció következtében 1566-ban működése megszűnt, illetve a pusztán névleg, távol tartózkodó főpapok címében folytatódott. 1660-ban, midőn a török elfoglalta Nagyváradot, minden még ott maradt irata megsemmisült. A késői kutatóknak, midőn a váradi

egyházmege régi történetét próbálták rekonstruálni, saját írott emlékek híján más, távoli levéltárakból kellett az olyan szétforgácsolt adatokat összegyűjteniük, mint a Bihar megyei községek tizedéről szóló számadástöredék (1291-1296) a bécsi Nationalbibliothek egy kéziratában, a pápa tizedjegyzék (1332-1337) a vatikáni levéltárban vagy leltárjegyzék a Forgách család levéltárában. A püspökség saját iratanyaga a XVII. század végén, azon időtől kezdődik, midőn a török kiűzése után egykori székhelyére visszatért, és újból megkezdte működését. E XVIII-XIX. századi anyag felépítéséről, tartalmáról segédlettel, közelebbi tájékoztató adattal nem rendelkezünk. Mindössze azt tehetjük itt hozzá, hogy tudomásunk szerint ez a jelentős (mintegy 250 fm.) terjedelmű, és érdekes egyházi, valamint irodalmi vonatkozású iratokat tartalmazó levéltár a II. világháború után zilált és rendezetlen állapotban a helyi Állami Levéltár kezelésébe került. Ugyanide került a nagy püspöki uradalom külön gazdasági levéltára (kb. 6-700 fm.) is, amelynek rendje szintén teljesen felbomlott. (Az idevágó adatközléseket és irodalmat itt terjedelmi okokból mellőzzük.)

Nagyvárad székaskáptalan

Nagyvárad székaskáptalan (capitulum ecclesiae Varadiensis, Waradiensis, b. Mariae, Grosswardeiner Kapitel) magánlevéltára és hiteleshelyi levéltára (Nagyvárad, Oradea). A káptalan régi magánlevéltára és hiteleshelyi levéltára elpusztult a becses XIII. századi (1208-1231) regesztrummal együtt, az istenitéletekről, amelyet szerencsére még a XVI. század közepén kiadtak nyomtatásban. A káptalan, amely egyidős volt a püspökséggel, 1566-ban megszűnt, miután az erdélyi országgyűlés határozatából száműzték a katolikus valláshoz ragaszkodó tagjait. Ekkor a hiteleshelyet a gyulafehérvárihoz hasonlóan szekuralizálták és világi requisitorokkal kezeltették. A Nagyváradon őrzött iratanyag 1660-ban, a török foglaláskor elpusztult. A káptalant 1693-ban, a török kiűzése után állította vissza I. Lipót. Újabb irattermelése ekkor indult s vele mai levéltárának anyaga is. A II. világháború után a székaskáptalan hiteleshelyi és magánlevéltára, az utóbbihoz kapcsolódó gazdasági levéltárral együtt a Nagyvárad Állami Levéltár kezelésébe került, és néhány középkori oklevéltől eltekintve zömmel XVIII. századi és még későbbi anyaggal rendelkezik, mintegy 2-300 fm. terjedelemben. Alábbi adataink az 1940-1944 közti állapotot tükrözik:

- I. Archivum regnicolare, Hiteleshelyi levéltár, 1449-1848 (28 fadobozban), hozzá Protocolla, jegyzőkönyvek, 1696-1848 (43 kötet), repertóriumokkal.
- II. Archivum domesticum, Magánlevéltár, 1351-1921. Állagai:
  1. Protocolla sessionum, 1699-1921 (140 kötet).
  2. Acta antiqua.
  3. Instrumenta litteralia, 1351- (de csak néhány középkori oklevéllel) birtokok szerint rendezve.
  4. Acta politico-ju-

ridica, 1790-1866 (200 cs. és 13 kötet). 5. Birtoktérképek, tervrajzok, XVIII-XIX.sz. (1 szekrény). 6. Protocolla sedium dominalium, uriszéki jegyzőkönyvek, 1776-1848 (48 kötet). 7. Acta domini praepositurae majoris, 1790-1920. 8. Rationes officiolatus, 1730-1850 (726 fasc.). 9. Az uradalmi gazdatiszt-ség számadásai, 1751-1878 (390 kötet és 1028 cs.). 10. Acto-rum decanarium... fasciculi, 1793-1798 (48 cs.). 11. Proto-colla sessionum oeconomicarum, Gazdasági ülések jegyzőköny-ve, 1801-1879. 12. Acta sessionum oeconomicarum, a gazda-sági ülések iratai, 1801-1879 (kb. 180 cs.).

(Az idevágó adatközléseket, irodalmat itt mellőzzük.)

10. 52. Katolikus plébániák

Adataink, sok hiánnyal, a helységek betürendjében:

Barót: Veszely Károly, A baróti plébánia (Brassó 1868). Csiklova (Tört. Adattár 1874). Csikmadaras: Bogáts Dénes, Kivonatok a csik-madarasi r.kath. egyház régi anyakönyveiből (GF 1911). Csikszenta-más: Sándor Imre, Kivonatok a csikszenttamási r.kath. egyház régi anyakönyveiből, 1752-1846 (GF 1912). Jegenye: Bartalits Antal, Noti-tiae parochiae Jegenyensis (Claudiopoli 1794). Kolozsvár: a főtemplom karzatán mintegy 10 fm. iratanyag a XVIII. század elejétől. A főteri plébánia anyakönyvei filmen: 1716-1894 (10 500 felv.), OL. Kolozsvári (monostori) plébánia anyakönyvei filmen: 1800-1869 (400 felv.), OL. - Nagybánya: plébánia levéltára (Z:A 100). Nagyszeben: a plébánia le-veáltárának legrégibb anyakönyvéről és egyben leltáráról (1370-1500): Christian Roth, Matricula plebaniae Cibiniensis (Serapeum 1848, 212; ASL 1874, 323), a gyulafehérvári Batthyány könyvtárból (vö. Varju Elemér, MK 1900, 132-146). G. Gündisch, Hermannstädter Messestif-ungen im 15. Jahrhundert (Siebenbürgische Vierteljahrschrift 1941, 28-37). Nagyvárad: Karácsonyi János, A Nagyvárad-olaszi r.kath. plébánia és templom rövid története (Bp. 1884). Segesvár: plébánia levéltára (Z:A 119). Szászfenes: plébánia iratai (l. fent az EM levéltárában). Szatmár: Göbl Alajos, A szatmári plébánia története ("Szatmár" 1927. jun. 8-12.sz.). - Szatmárnémeti: Láng Ferenc, Hildegárda, a szat-márnémetii r.k. plébánia története (Satu-Mare 1930). Uj-Arad (Tört. Adattár 1871). Zagon: A zágoni r.k. egyházközség története ("Magyar Állam" 1889, 1.sz.). - Hunyad és Zaránd megyére: Kovács Gyárfás, A bányavidék r.kath. esperesi kerület plébániáinak története (Szamos-ujvár 1895).

11-12. Szerzetesrendek

Kolozsmonostori bencés apátság magánlevéltára, XIII-XVI.sz. (Alba Iulia, Gyulafehérvár, Batthyány könyvtár). A gyulafehérvári káptalan (capitul r.cat. din. Alba Iulia) levéltárának részeként szerepel. A va-lószínűleg I. Béla által alapított, majd I. Lászlótól is adományokban

részesült apátság (de Clusmonustra) már a középkorban sok viszontagságon esett át. Legrégibb okleveleit Vilmos erdélyi püspök (1204-1221) égette el, azon erőszakos események során, amelyek az apátság és püspökség között a kiváltságok körül folyt vitát jellemezték. A megmaradt, illetve újabb oklevelek a tatár támadáskor égtek el. Ezután az apátság 1263-ban kapott IV. Bélától új kiváltságlevelet. Javai az 1556-i szekularizációval a fiscus kezére kerültek, 1581-ben Báthory István egy részüket az általa ide telepített jezsuitáknak adományozta, akik itt húzódtak meg azután is, hogy a XVII. század elején e jogokat tőlük visszavonták, és a birtokok újra fiscusi kezelésbe jutottak, iratanyagukat 1773-ig az erdélyi fiscusi levéltár őrzi. Midőn a hiteleshelyi levéltárat 1882-ben Budapestre vitték, a magánlevéltár helyben maradt. Filmen: oklevelek, 1268-1540 (767 felv.), OL.

Kolozsmonostori (apátsági) alapítványi uradalom gazdasági levéltára (Cluj, Kolozsvár, az Akadémia Tört. Levéltárában). Töredékes anyag. A birtokok sorsáról fent szóltunk. Filmen: oklevelek, 1284-XVI. sz. (128 felv.), OL.

Kolozsmonostori bencés apátság hiteleshelyi (országos) levéltára, 1438-1833 (OL, F 14-34, a Gyulafehérvári Káptalan hiteleshelyi levéltárában; 17, 64 fm.). Erdély egyetlen hiteleshelyi joggal bíró konventje. Középkori viszontagságaira fent már utaltunk. Ismertetését és a rávonatkozó irodalmat itt mellőzzük.

A ferencesrendi levéltári anyagról az irodalom nyújt bizonyos adatokat. Boros Fortunát, Az erdélyi ferencesek (Cluj-Kolozsvár 1927), csak a speciálisan erdélyi, stefanita provincia (előzőleg 1640-1729 közt custodiatus), illetve régi minorita és obszerváns jogelődjei történetével foglalkozik, így az újabb (XVIII. századi) konventuális minorita kolostorokat figyelmen kívül hagyja. Viszont felsorolja és felhasználja, megfelelő jegyzetapparátus kíséretében, a stefanita provincia történetére vonatkozó, régi kéziratos forrásokat. Ezek közül elsőnek Kájoni János (1629-1687), De origine custodiae Sancti Stephani in Transylvania c. kézirátát kell említenünk; a szerző ortodox román család fiából lett ferencesrendi szerzetes, énekgyűjtő, zenész, a csiksomlyói rendház kulturális központtá fejlesztője, nyomdaalapító, magyar herbáriumok és versek írója, a helyi színjátzás ösztönzője. E kézirát kiegészítését a székely származású Györffy Pál (1671-1748) volt tartományfőnök nyomatta ki előbb Rómában, a jezsuiták elleni védekezésül: Opusculum de artu, progressu ac vicissitudinibus olim custodiae, nunc provinciae fratrum minorum strictioris observantiae ... (Roma 1737), majd pedig még ugyanazon évben, második kiadásban Csiksomlyón is: Ortus, progressus, vicissitudines, excisio et restauratio olim custodiae, ... nunc ... provinciae (1737). Veres Lajos megyesi házfőnök kézirata: Facies vetus et nova Transsylvaniae franciscanae (1753) az egyházi jóváhagyást is megkapta, de mégsem jelent meg nyomtatásban, hanem a rendtartományi levéltárba került. Sok általános vonatkozás található, az előző szövegek nyomán, Losteiner Leonhard alább, Csiksomlyónál id. kézirátában is. Erős Modeszt, aki 1823-1826 közt az erdélyi rendtartomány

főnöke volt, Conspectus synoptico-memorialis ordinis S. Francisci Fratrum Minorum in Transylvania c. kéziratával folytatta a sort. Boros F. im. (1927) a rendtartomány (provincia) levéltára mellett, amelyből tételenen is idézi egyebek közt a Liber vagy Protocolum Custodiae (1720) c. jegyzőkönyvet, valamint 1784-ből a különböző rendházak javainak összeírását (Instrumentum fassionis), az alábbi rendházak külön levéltárait, illetve háztörténeteit (Historia Domus) említi: Csiksomlyó, Dés, Déva, Kolozsvár, Marosvásárhely, Medgyes, Nagyszeben, (Gyergyó)Szarhegy, Székelyudvarhely, Vajdahunyad. Röviddel ezután egy másik, hasonló tárgyú, erdélyi összefoglaló is megjelent: György József, A ferencrendiek élete és működése Erdélyben (Cluj-Kolozsvár 1930). Ez elődjénél részletesebb volt, sok adattal, névsorokkal, 32 feudális kori erdélyi ferences rendház betürendes helytörténetével, de jegyzetapparátus nélkül, annyira, hogy még a függelékben (651-865) közölt, hasznos oklevéltárban (1439-1768) sem minden darabnál tüntette fel lelőhelyét, bár néhol ugyancsak említi a Provincia és néhány rendház levéltárát. Mindezek jelenlegi pontos lelőhelyéről és helyzetéről nincsenek közvetlen adataink. A fentieket szintén irodalmi utalásokból egészíthetjük ki néhány rendházi levéltárat illetően is:

Csiksomlyó: a ferences rendház levéltárában őrizték, a szokott háztörténet stb. mellett, azt a részletes rendház-történeti kéziratot munkát, amelyet a XVIII. század végén a helyszínen írt a kolozsvári származású Losteiner Leonhard (sz. 1744): Descriptio pervetusti monasterii Csiksomlyoviensis; az irodalom más kézirateit is említi. Vö. Benkő Károly, Csik, Gyergyó, Kászon leírások (Kolozsvár 1853). Vitos Mózes, Csikmegyei füzetek. Adatok Csikmegye leírásához és történetéhez (Csikszereda 1894). Boros Fortunát, A csiksomlyói kegyszobor története (Kolozsvár 1924), és uő, A csiksomlyói harminckét confrater (Kolozsvár 1924): Hunyadi János 1442-ben különböző csiki falvakból 32 olyan önként vállalkozó kijelölését engedélyezte, aki a kolostor számára végzett fuvar és kézimunka fejében más szolgáltatásoktól mentesült; ez az intézmény egészen 1848-ig fennállt.

Dés: Biró Lőrinc, A dési szentferencrendi kolostor története (Kolozsvár 1912).

Déva: a ferences rendház levéltárának Historia Domusából részleteket közölt Issekutz Antal, A dévai piacon állott hajdani kápolnáról, 1766 (Évk: HTR 10: 1899, 65-69).

Nagybánya: a ferences rendház levéltárát és 1506-ból való, legrégebbi oklevelét említi Schönherr Gyula, A nagybányai bizottság jelentése (Sz 1889, kiránd. 126-139).

Temesvár: a salvatoriánus és a kapisztrán ferencesek iratait l.fent a csanádi püspökség levéltárában. A salvatoriánus iratokat használta Iványi István, Adatok a temesvári Szt. Katalinról czimzett templom és zárda történetéhez, 1717-1759 (Tört. és Rég. Ert. V. 1879, 71-78). Pacha Ágost, A temesvári pestis emlékeiből, 1738/39 (A Hét, Temesvár, 1923, 5.sz.).

(Néhány erdélyi rendház Budapestre és Kassára került, töredékes irataitól itt eltekintünk.)

A jezsuitákra: Karl Ludwig Czekelius (1804-1869) kéziratai közt: Geschichte des Jesuitismus in Siebenbürgen von der Zeit der Franz Rákóczi'schen Revolution bis zum Jahre 1759 (Brukenthal Muzeum, Nagyszeben). Barta István, Az 1743. évi moldvai jezsuita misszió (RE 1943, 70-90). Temesváry János, Adalékok az erdélyi jezsuita rendházak eltörlése történetéhez (Bp. 1935). - Gyulafehérvár: Wilhelm Schmidt, Die Jesuiten in Karlsburg vom Jahre 1713 bis zur endlichen Aufhebung des Ordens derselben im Jahre 1773 (ASL, NF. VII. 1866). Kolozsmonostor és Kolozsvár: a jezsuiták volt kolozsmonostori birtokukon huzódtak meg, mielőtt 1701-ben Kolozsvárra visszatértek; vö. Biró Vencel, A kolozsmonostori belső jezsuita rendház és iskola Bethlen és a Rákóczi-fejedelmek idején (Kolozsvár 1931). Levéltárunk maradványai közt vagy 20 gazdasági, pénzügyi naplót talált és ismertetett Jakab Elek, A kolozsmonostori zárda, mint üldözöttek menhelye (Sz 1889, 1-18, 97-120). A kolozsvári jezsuiták Historia Domusa Pray Györgyhöz és általa a budapesti EK kéziratai közé került. Az OSzKK gyűjteményében: Historia Societatis Jesu Claudiopoli, 1701-1704 (Fol. Lat. 2039, 329 f.). A temesvári jezsuita rendház és misszió iratait a csanádi püspökség temesvári levéltára őrzi: Annuae Missionis Societatis Jesu (1716-1752), Ephemerides Missionis Societatis Jesu (1719-1753). Egyes erdélyi jezsuita rendházak irataiból töredékek a gyulafehérvári Batthyány-könyvtárba kerültek.

A piarista rendházak erdélyi iratanyagáról csak az irodalomtól tudunk. Vö. Biró Vencel, A kegyesrend Besztercén, Medgyesén és a kolozsvári főiskola bölcsészeti karán (Kolozsvár 1948).

13.7. Református püspökségek (egyházkerületek)

Erdélyi ref. püspökség (egyházkerület) levéltára (Cluj, Kolozsvár; a Farkas utcai templomban elhelyezve). Az erdélyi ref. egyház autonóm egyházi szervezet volt a reformációtól 1881-ig. Ezután előbb a magyarországi, majd 1918 után a romániai ref. egyház Erdélyi (Kolozsvári) egyházkerülete. Levéltárának feudális kori anyaga eredetileg 2 fő részből állt. Az egyik a superintendens (püspök), valamint az ő elnöklete alatt a lelkészek részvételével évente tartott generalis synodus (zsinat) kifejezetten egyházi irataival, amelyek 1589-ig nyultak vissza, elégett Nagyenyed (az akkori püspöki székhely) pusztulásakor 1849-ben. A püspöki levéltár csak a székhelynek Kolozsvárra történt áthelyezése óta, 1850-től kezdve maradt meg, és a korábbi időkre csak visszamenőleg, másolatban szerzett be bizonyos iratokat, így a régebbi zsinati végzéseket. Nagyrészt megmaradt azonban a másik fő rész, vagyis az egyházkerület legfőbb világi kormányzati szerve: a Supremum Consistorium levéltára. Ez a ref. rendi szervezet 1632-ben alakult meg és 1709-1713 közt nyerte el fejlett formáját. Elnöke és tagjainak többsége a magas guberniumi tisztségeket viselő református

urakból került ki. Levéltárának rendszere is a guberniumét követi, mivel kormányshízi tisztviselők alakították ki. A levéltár 1700-tól kezdve őriz jegyzőkönyveket és iratokat, a feudális korból összesen mintegy 50 fm. terjedelemben. Vö. Erdélyi püspöki levéltárról (Figyelmező 1872, I. 1.).

(Az idevágó adatközléseket és irodalmat itt mellőzzük.)

Királyhágói (Nagyvárad) ref. püspökség (egyházkerület). 1918 után alakult, mint a Tiszántuli ref. egyházkerület Románia területén élő történeti egyházmegyéinek és egyházközségeinek új egyházkormányzati szervezete. Az alája tartozó egyházmegyék és azok 183 egyházközsége superintendentiális igazgatásának feudális kori levéltári anyagát természetesen a Tiszántuli ref. egyházkerület levéltára őrizi. Helyi iratanyaguk viszont náluk maradt. Az egyházkerületbe a következő egyházmegyék tartoznak: Bihar-Érmelléki, Máramarosi, Nagybányai, Nagykárolyi, Nagyszalontai, Szatmári, Zarándi. Egyházközségei közül a nagyváradai a legfontosabb.

13.8. Református egyházmegyék

Bihar-Érmelléki (eredetileg külön Bihari és Érmelléki) ref. egyházmegye levéltárát, amelyet Érsemlyéne (Simian) őriztek, majd 1942-ben Csokalyra költöztettek, ez időben gyűjtött adatok alapján ismertette Sass Kálmán, Az ermelléki református egyházmegye levéltára (EhT 2:1944, Bp. 1945, 345-354). A régebbi anyag nagy részét Biharfélegyházán, az éppen soron levő esperesnél, ládástul tűz pusztította el 1784-ben, csak az egyházlátogatási könyvek maradtak ránk 1770-től, meg azok az iratok, amelyeket az egyházmegye 1784 után az elpusztult anyag pótlására igyekezett összegyűjteni: díjlevelek, iratok 1735-től, valamint másolatok 1633-tól, lelkészek, esperesek életrajzi adatai 1597-ig visszamenőleg: végül egy 1823-ból származó kötet, amely az egyes egyházközségek esperesi utasításra készült történetét tartalmazza, és amelybe helyenként a XVII. század közepéig visszamenőleg belekerültek helyi okmányszövegek is. Ilyen régi adatokat őrzött meg Bihardiószeg, Szalacs, Széplak egyházközségeinek története. Az 1784 utáni anyag jóval bővebb, bár szintén hézagos, mert állandóan gazdát és helyet cserélvén, a levéltárból sok minden elveszett; egyházlátogatási jegyzőkönyvek, esperesi körlevelek és kurátori számadások mellett iskolai kimutatások is találhatóak benne 1810-től. Vö. Papp Károly, Böngészés a bihari egyházmegye régebbi jegyzőkönyvéből (MPEIF 1877). Molnár János, Az Ermelléki reformált egyházmegye régi levéltárának pusztulása (Debr. Prot. Lap 1883), és uő, Az Er- és Berettyómelléki egyházmegye és esperesei (Debr. Prot. Lap 1889).

Dési ref. egyházmegye levéltára (Dés, Dej). A feudális kori anyagról közelebbi adatok nem állnak rendelkezésünkre. Az egyházmegye a Szamos és Magyarláros vidékén mintegy 40 ref. anya- és leányegyháznak volt a reformáció óta fennálló esperesi szervezete. Vö. Almási Sámuel, A dési ev. ref. egyházmegye ismertetése (Az Erdélyi Refor-

mátus Egyház Névkönyvei 1882), és uó, A dési ev. ref. egyházmegyében lévő egyházak leírása (Uo. 1883). Szolnok-Doboka megye magyarsága (Dés-Kolozsvár 1944).

Erdővidéki ref. egyházmegye levéltárának régi, feudális kori anyaga, amelyet 1943-ban a Székely Nemzeti Múzeumban (Sepsiszentgyörgy) helyeztek letétbe, 1944 őszén, elszállítás közben, a háborus események során elpusztult. Az anyagot, amely a leggazdagabb volt a háromszéki egyházi levéltárak közül, még előzőleg, 1942-ben átnézte, majd ismertette Juhász István, A székelyföldi református egyházmegyék (Kolozsvár, 1947, 142-146). Az egyházvizsgálati jegyzőkönyvek 1603-tól, az egyházközségek iratai és a felsőbb hatóságok rendeletei, valamint a vagyonleltárak és összeírások a XVIII. század derekától tartalmaztak adatokat. Szokolyai A. István esperes 1701-ben kezdett, *Liber ecclesiarum c.* kéziratos kötete, a XVII. századra visszamenő vagyonösszeírási adatokkal, a levéltár jegyzékében szerepelt ugyan, de a valószínűségben már 1942-ben hiányzott. Benkó József 1770-ben irt, *Filius posthumus c.* ugyancsak itt őrzött egyházmegye története szintén elpusztult, másolatai azonban megvannak a kolozsvári ref. teológiai kar könyvtárában és a Székely Nemzeti Múzeum Sepsiszentgyörgyön maradt anyagában.

Görgényi ref. egyházmegye levéltára (Szászrégen, Románia; a ref. parochián). A Maros felső folyása mentén és a Mezőség egy részén 1642-ben megalakult és 40 egyházközséget átfogó egyházmegye mintegy 16 fm anyagában a partialis zsinati jegyzőkönyvek 1722-től, a vizitációs jegyzőkönyvek 1736-tól, a bíraskodási iratok a nevek betűrendjében a XVIII. századtól maradtak fenn. Ezt kiegészíti az egyházközségek szerint rendezett anyag, így jövedelmeik és templomi felszerelésük teljes számbavétele 1759-ből. Vö. Az Erdélyi Református Egyház Névkönyvei (1891-1894). "Uram segélj!" A görgényi ref. egyházmegye évkönyve (Marosvásárhely 1938). Bőjthe Andor, Keresztyén élet Görgény mentén a görgényi egyházmegye multjában (RSz 1957. 157, 271).

Gyulafehérvári ref. egyházmegye levéltára (Tövis, Románia; a református parochián). A feudális kori anyagról közelebbi adataink nincsenek. Az Alsó-Fehér megye déli és nyugati részén 30 egyházközséget egyesítő esperesség történetével közelebbről foglalkozott különböző műveiben Bod Péter, aki itt, Magyarigenben volt prédikátor. Vö. Elek Károly, A Károlyfehérvári egyházmegye és ezen egyházmegyébeni egyházak történelme (Az Erdélyi Református Egyház Névkönyvei 1864-1866).

Hunyadi ref. egyházmegye levéltára (Szászváros, Románia, a ref. parochián). Feudális kori anyagáról közelebbi adataink nincsenek. L. alább Déva, Óraljaboldogfalva és Vajdahunyad egyházközségi anyagát is. Vö. Dáné István, A Vajdahunyadi Zarándival egyesült egyházmegye és azon egyházmegyébeni egyházak történelme (Az Erdélyi Református Egyház Névkönyvei 1863).

Kalotaszegi (Kolozs-Kalotai) ref. egyházmegye levéltára (Kolozsvár, Cluj, Románia; az egyházkerületi központi levéltárban, a Farkas utcai templomban). A Kalotaszeg 44 egyházközségéből a XVI. században kialakult esperesség utóbb a kolozsvári lelkészek, mint esperesek alá rendeltetett, ezért kapta a Kolozs-Kalotai nevet. Az egyházmegyei jegyzőkönyvek 1792-től, a vizitációs jegyzőkönyvek 1813-tól kezdve találhatóak, az egyházközségek első teljes inventáriuma 1754-ből származik. Vö. Mihálc Elek, A kolozs-kalotai egyházmegye rövid ismertetése (Az Erdélyi Református Egyház Névkönyvei 1871-1872).

Kézdi ref. egyházmegye levéltárának (Románia) akkor az alsócservátoni templomban rendezetlenül tárolt anyagát 1942-ben átnézte, majd utóbb ismertette Juhász István, A székelyföldi református egyházmegyék (Kolozsvár, 1947, 147-148). Az anyag erősen hézagos volt, viszont a II. világháború során utóbb nem szenvedett károkat. Főbb részei: I. Egyházmegyei jegyzőkönyvek, amelyek egykor a XVII. század elején kezdődtek, de már csak a XVIII. század derekától kezdve találhatóak (1745-1759, 1775-1789, 1799-). II. Egyházlátogatási jegyzőkönyvek (1735-) és mellettük külön Matricula (1745-), vagyoni összeirási adatokkal, a lelkészek névsorával. III. Iratok, főként csak a XIX. századból.

Küküllői ref. egyházmegye levéltára (Dicsőszentmárton, Diciosanmartin). Ismertette az egyházmegye főjegyzője: Illyés Géza, A küküllői református egyházmegye levéltárának története (EhT 3:1945, Bp. 1947, 106-119). Az egyházmegye 1564-től működött, espereseiről is tudunk, legrégebbi iratai azonban elvesztek. A XVII. századból mindössze két jegyzőkönyve maradt. Az első protocollumot 1640-ben kezdte Dadai István esperes, néhány korábbi (1637-1639) okmányt is bejegyezve, vizitációs anyagot is tartalmaz 1648-tól. Utóbb folytatták 1657-ig. A második jegyzőkönyvet: Protocollum dioeceseos orthodoxas religionis in illustri comitatu Küküllővár existentis címen Vajdaszentiváni János esperes kezdte 1676-ban, felvéve azonban az elején korábbi (1642) vagyonszeirást is. Míg eddig mindenféle bejegyzés egyazon osztatlan protocollumba történt, Bonyhai Simon György esperes háromféle jegyzőkönyvsorozatot kezdett el, és ezeket folytatták is utódai: külön az egyházlátogatási anyagról: Matricula tractus ref. de Küküllő (1713-1725, 1726-1762, 1762-1783), külön a partialis synodusokról és a házassági és fegyelmi bíráskodásról (1714-1760) és ismét külön, az egyházközségek, papok és mesterek fizetéséről, esperesek névsorával stb., Protocollum sanxtae reformatae dioeceseos in illustri comitatu de Küküllővár existentis (1714-1749), ez utóbbit 1749-től Kőrösi György folytatta, több adatot 1689-ig visszamenőleg is feljegyezve. 1783-ban Kónya Ferenc esperes vette át a levéltárat, újabb kötetekkel folytatta a jegyzőkönyvi sorozatokat, valamint összeállította a zsinati végzések gyűjteményét: Acta synodi generalis (I-II. 1599-1794, utóbb 1841-ig folytatták). A XIX. század közepén ifj. Fogarasi Sámuel a főconsistoriumi leiratokból (1786-1850) és a királyi, kormányhatósági leiratokból állított össze újabb gyűjteményeket. A levéltár további, más iratanyá-

got is tartalmazott, külön, az egyes egyházközségek szerint csoportosítva is, de ez az ismertetés készültekor láthatólag nem volt rendezett és áttekinthető.

Vö. Illyés Géza, A küküllői ref. egyházmegye kialakulása és első esperesei (Ref. Szemle, 1932, 131-135) és uő. A küküllővári ref. egyházmegye papjai a reformáció korától az erdélyi ref. generális zsinat fennállásáig, 1871-ig (EhT 2:1944, 281-333). Nagy László, A egyháztörténetírás kezdetei és az első historikusok a Küküllői egyházmegyében (RSz 1965, 179).

Máramarosi (1821-től Máramaros-Ugocsai) ref. egyházmegye (Románia) levéltáráról jelenleg közelebbi adatokkal nem rendelkezünk. Néhány régebbi közlés: Lugossy József, Máramarosi egyházmegye a XVII-ik században (PrEIL 1847, 51.sz.). Szilágyi István, A máramarosi helv. hitvallású egyházmegye és egyházközségek rendezete a 17-dik század elején (SpF 1858, 382; 1859, I. 679, 984).

Marosi ref. egyházmegye levéltára, XVII-XX. sz. (Marosvásárhely, Tîrgu Mureş, a Teleki házban, az egyházkerület marosvásárhelyi gyűjtő levéltárában). Az akkor még a ref. kollégium épületében elhelyezett és a II. világháború során sértetlenül maradt levéltárat ismertette Juhász István, A székelyföldi református egyházmegyék (Kolozsvár, 1947, 124-131). A feudális kori anyag főbb részei:

I. Egyházmegyei jegyzőkönyvek, amelyekbe eleinte, a XVII-XVIII. század folyamán, osztatlanul jegyezték fel minden ügyet: Series causarum, 1685-1692, 1692-1725, 1725-1784, 1799-1812; külön az egyházmegye papsága által uralkodóváltáskor letett homagiális eskük jegyzőkönyvei (1780, 1791, 1793). A XIX. századi jegyzőkönyvek már megoszlának tárgy szerint: Partialis synodus közgyűlési és közigazgatási jegyzőkönyvei, 1812-1885 (8 kötet). Házassági perek jegyzőkönyve, 1819-1842 (1 kötet). Consistorium és egyházmegyei tanács jegyzőkönyvei, 1807-1893 (9 kötet). Felsőbb rendeletek jegyzőkönyve, 1755-1861 (1 kötet). Esperesi rendeletek jegyzőkönyve, 1782-1815 (1 kötet).

II. Egyházvizsgálati jegyzőkönyvek, a különböző egyházközségekről szóló látogatási adatokkal. Ezek élén a levéltár legnevezetesebb darabja áll: Matricula ecclesiarum reformatarum in sede Siculicali Maros dispersarum, amelyet 1687-ben készített Bölöni Zsigmond berekereszturi lelképásztor, közölve, feltehetően régebbi vizitációs jegyzőkönyvek nyomán, egyes egyházközségek korábbi, a XVI. század végéig (legmesszebb 1579-ig) visszamenő adatait is; utódai pedig folytatták 1826-ig. Benne, sok egyéb között, a nagyenyedi synodus végzései (1664), esperesek és lelkészek névsora (1720-), a szentgericei egyházközségre vonatkozó iratmásolatok Apafi korából. Ezt követi a tulajdonképpeni egyházvizsgálati jegyzőkönyvek folyamatos sorozata, 1692-1886 (47 kötet, amelyek közül 8 tartalmaz feudális kori anyagot).

III. Egyházközségi iratok, egyházközségek szerint csoportosítva, nagyjából a XIX. századból. A kb. 100 db 1800 előtti irat hézagosan a XVII. század első feléig megy vissza.

Szádeczky Lajos, Székely oklevéltár (VI.42-43) a berekereszturi pap és magister bérére vonatkozó 1613. évi határozatok a marosi Matriculából; 404-412: Marosszéki határnevek a XVI-XVII. századból ugyanonnan). Kelemen Lajos, A marosköri ev. ref. esperesség régi matrikulája (Erdélyi Prot. Lap, 1900, 155). Dávid György, A marosi traktus 17. századbeli történetéből (Ref. Szemle, 1930, 151-154, 165-168, 210-212, 232-234, 246-248, 263-266, 311-316, 487-497; az egyes egyházközségek viszonyainak befejezetlenül maradt ismertetése a Matricula alapján). Imreh Barna, Mezőbánd helynevei (EM 1942, 300-336 és kny. Erdélyi Tudományos Füzetek 138; a Matricula alapján) és úő. Papok, léviták, mesterek a marosi ref. egyházmegyében (EhT 2:1944, 137-162; egyházközségek szerint, a vizitációs jegyzőkönyvek alapján, 1692-től).

Nagybányai ref. egyházmegye levéltáráról (Románia) jelenleg közelebbi adataink nincsenek. Az egyházmegyére vonatkozólag a Tiszántuli ref. egyházkerület levéltárában (Debrecen) is található adatok. Lugossy József, Nagybányai, másképp aranyosmeggyesi egyházvidék személyzete a XVII. században (PrEIL 1847, 8.sz.). Kovács Gusztáv, Hodászi Miklós, nagybányai egyházmegye esperesének jegyzései a nagybányai egyházmegye községeire vonatkozólag, 1643 (SpF 1867, 909; Meleg Dániel esperes kézírataiból). Soltész János, A nagybányai reformált egyházmegye története (Nagybánya 1902).

Nagynyedi ref. egyházmegye levéltára (Nagynyed, Aiud; a vártemplomban). Feudális kori anyagáról közelebbit nem tudunk. Ide tartoztak egyebek közt Abrudbánya, Marosujvár és Nagynyed egyházközségei. Vö. Basa Mihály, A nagyenyedi ref. egyházmegye és az abban lévő egyházak történelme (Az Erdélyi Református Egyház Névkönyvei 1867, 1868). Klaniczay Tibor, Hermányi Dienes József ismeretlen munkája. In: Reneszánsz és barokk (Bp. 1961, 558-566), a gyulafehérvári Batthyány könyvtárban őrzött kézirat egy része: A nagyenyedi ven. tractus legrégebbi protocolumából cím alatt kijegyzéseket tartalmaz az esperesi vizitációk anyagából 1638-1752 között.

Nagysajói ref. egyházmegye levéltára (Kolozsvár, Cluj; a ref. egyházkerület központi levéltárában). Az egyházmegye csak a XIX. század közepén alakult meg a középkori eredetű sajói és tekei "vidéki káptalanokból", amelyek a környék magyar nyelvű református és német evangélikus egyházközségeit egyesítették (Az Erdélyi Református Egyház Névkönyvei 1889, 1890).

Nagyszebeni ref. egyházmegye levéltára (Nagyszeben, Sibiu). Az egyházmegye a feudális kori református egyházszervezet egyik későn létrejött esperessége volt, amely a XIX. század elején alakult ki a szász vidéken élő magyar református egyházközségekből. Ide tartoztak egyebek közt Fogaras és Vizakna régi egyházközségei.

Orbai ref. egyházmegye levéltára (Páké). A nem nagy terjedelmű, de 1911 óta rendben tartott és háborus kárt sem szenvedett anyagot ismertette Juhász István, A székelyföldi református egyházmegyék (Ko-

lozsvár 1947, 146-147). Főbb részei: I. Egyházmegyei jegyzőkönyvek: a két legrégebb kötetet Csutak Vilmos kiemelte, és a Székely Nemzeti Múzeumban (Sepsiszentgyörgy) helyezte el, ezek: 1. Protocollon quindenale, 1665-1686 (háromszéki komunitási határozatokkal is), 2. Protocollon sanctae dioecesis Siculicalis Orbai (1703-1731). Ezután a jegyzőkönyvek sora folyamatos. II. Egyházvizsgálati jegyzőkönyvek (1677-1701, 1714-1886). III. Egyházközségi iratok, helységek szerint, de csak 1847-től.

Sepsi ref. egyházmegye levéltára (Sepsiszentgyörgy, Sfintu Gheorghie). A II. világháború végén súlyos veszteségek érték. De előzőleg, 1942-ben gyűjtött adatai alapján az elpusztult anyagot is ismertette Juhász István, A székelyföldi református egyházmegyék (Kolozsvár, 1947, 137-141). A feudális kori anyag akkori fő részei: I. Háromszéki Komunitás, a háromszéki egyházmegyék közös szervezetének iratai. Ezek megmaradt anyagát 1871-ben leltározták, és gyűjteményként a sepsiszentgyörgyi Mikó kollégiumban helyezték el; 1894-ben új, részletesebb leltárt készített, és tett közzé róla Benke István kollégiumi könyvtáros (Prot. Közlöny, 1894, 418-419). A komunitás határozatait eleinte az éppen elnöklő esperes saját egyházmegyei jegyzőkönyvébe vezette be. A sepsi egyházmegye elpusztult régi jegyzőkönyve (1668-1700) is tartalmazott ilyeneket. A XVIII. század elején már külön komunitási jegyzőkönyv indult: Sanctae Communitatis Trisediensis Protocholon Ecclesiasticum (1718-1750) és folytatása: Protocollum venerabilis communitatis (1750-1778). Fontos általánosabb, háromszéki vonatkozású adatokat tartalmazott még a főhatósági, guberniumi, főconsistoriumi rendeletek 1747-ben Szentannai Mihály orbai esperes által kezdett, majd mások által folytatott gyűjteménye (1698-1776). II. Sepsi egyházmegyei és egyházvizsgálati jegyzőkönyvek. Ezek a sepsiszentgyörgyi Székely Múzeumban voltak letéve, és annak többi, elszállított levéltári anyagával együtt majdnem mind elpusztultak az 1944/45. évi háborús események során, csak néhány, főként a XIX. század második feléből származó kötet maradt meg belőlük. A régi anyag részei voltak: a) Protocollon quindenale, 1668-1748 (4 kötet, a partialis synodus és az egyházlátogatások anyagát egyaránt tartalmazó, osztatlan jegyzőkönyvek); b) Partialis synodusi jegyzőkönyvek 1748-1797 (5 kötet); c) XVIII. századi egyházlátogatási jegyzőkönyvek két sorozatban: az elsőből, amely a vizitációk során számbavett egyházközségi javak összeírásait tartalmazta, megmaradt a Lisznyai Ince István uzoni prédikátor által elkezdett, legrégebb kötet: Urbarium seu Matrix Ecclesiarum Ref. Sepsiensium, 1728-1752 (a kolozsvári ref. teológiai fakultás könyvtárában; az 1728-1729, 1735-1736, 1742, 1746, 1749. és 1752. évi vizitációk vagyoni összeírásaival). A további 3 kötet (1759-1800) elpusztult; az egyházlátogatási jegyzőkönyvek másik, egyházfegyelmi határozatokat tartalmazó sorozata szintén elpusztult; d) a későbbi partialis synodusok jegyzőkönyveiből csak az 1839 utáni rész maradt meg; e) a bírósági jegyzőkönyvek, 1801-1853 (11 kötet) elpusztultak, csak későbbiek maradtak; f) a XIX. századi vizitációs jegyzőkönyvek, 1802-1891 (11 kötet) szintén elpusztultak.

III. Egyházközségi iratok. Ezek 1942-ben rendezetlenül álltak a sepsiszentgyörgyi Mikó kollégiumban, viszont úgy látszik, a háboru során megmaradtak.

Szatmári ref. egyházmegye levéltáráról (Románia) jelenleg közelebbi adataink nincsenek. Az egyházmegye a Királyhágói (Nagyvárad) egyházkerülethez tartozik. A levéltár régi anyagának nagy része megsemmisült Szatmár felégetésekor 1703-ban, jegyzőkönyve azonban 1670-től kezdve maradt. Bartók Gábor (szatmári ref. tanár), A szatmári tractus ekkleziáinak históriája c. kéziratát a szatmári ref. egyház levéltárában őrizték. Hegedüs László, Adatok a szatmári ref. egyházmegye történetéhez a XVII. század második felében s a XVIII. század folyama alatt (SpF 1859, II. 445). Kiss Kálmán, Széles András feljegyzései a szatmári ref. egyházmegye egyházközségei történetére vonatkozólag (SpF 1867, 222; 1868, 93, 240, 418), uó. Adatok a szatmármegyei s különösbbe szatmári egyházmegyei részint elpusztult, részint leányosított ref. egyházközségek történetéhez (MPF 1:1870, 300), uó. Jeremiás István esperessége a szatmári ref. egyházmegyében, 1737-1762 (MPF 3:1872, 93) és uó., Geleji Katona István egyházi kánona és a szatmári ref. egyházmegye érvényes statutumai (Kecskemét, 1875; ism. Szilágyi Sándor, Sz 1876, 159). Ugyancsak Kiss Kálmán, A szatmári ref. egyházmegye története (Kecskemét, 1878, bevezetőjében az egyházmegyei levéltárról is ír). Miklós Ödön, A szatmárvidéki szuperintendencia történetének körvonalai (EhT 1:1943, 7-16). Herepei János, XVI-XVII. századbéli papok, mesterek és diákok a szatmári ref. egyházmegyéből (EhT 1:1943, 17-33).

Széki ref. egyházmegye levéltára (Kolozsvár, Cluj; az egyházkerület Központi Levéltárában, a Farkas utcai templomban). A Nagyszamos vidékének és az attól délre elterülő Mezőségnek mintegy 80 egyházközségből a reformáció korában megalakult esperességnek elég gazdag feudális kori levéltára maradt, rendezett állapotban. Egyházmegyei jegyzőkönyvei 1625-től, vizitációs jegyzőkönyvei és egyházközségi inventáriumai 1754-től kezdve maradtak ránk. (Vö. Az Erdélyi Református Egyház Névkönyvei 1884-1888).

Szilágyyszolnoki ref. egyházmegye levéltára (Zilah, Zălau; a ref. parochia tanácstermében). Elég jelentős feudális kori anyagában egyebek közt Báthory Gábor oltalomlevelei és 1620-tól kezdve jegyzőkönyvi bejegyzések találhatók. Vö. Szabó Pál, A szilágy-szolnoki ev. ref. egyházmegye története (Kolozsvár 1878).

Udvarhelyi ref. egyházmegye levéltára, XVII-XX. sz. (Székelykeresztur, Cristur). Anyagáról 1874-ben Kelemen János nagygalambfalvi és Kis Károly agyagfalvi lelkész készített jegyzéket, amelyen számos, azóta elveszett irat is szerepel. A II. világháboru előtt és alatt Nagy Lajos esperes kezdte feltárni a hivatalában tárolt iratokat. Ezután ismertette őket Juhász István, A székelyföldi református egyházmegyék (Kolozsvár, 1947, 131-137). A feudális kori anyag főbb részei:

I. Egyházmegyei és egyházvizsgálati jegyzőkönyvek. A legrégibb:

Liber Ecclesiae Orthodoxae in Sede Udvarhely existentis (1-186 f.), amelyet 1644-ben kezdett Csernátfalvi János esperes, majd mások folytattak 1746-ig; benne egyházkormányzati intézkedések, zsinati határozatok 1606-tól, különböző egyházközségek ügyei, lelkészi reverzálisok (1661-1685), esperesek és lelkészek névsora és különösen értékes adatokkal, az egyházközségek javainak részletes leírása 1695-ből. A további jegyzőkönyvek (kezdő évszámaikkal): Protocollum ecclesiarum (1709); a legrendszeresebb: Liber ecclesiarum (1715), amelybe Csernátfalvi Márton farcádi lelkész jegyezte fel az 1715. évi összeírás adatait, és amelyben még az 1718. és 1721. évi vizitációs jegyzőkönyvek találhatóak; Protocollum partiale (1769). Protocollum seu Matricula ecclesiarum (1779). Protocollum visitationum (1780). Protocollum partiale (1793, 1795). A jegyzőkönyvek folyamatosan haladnak tovább a XIX. században.

II. Egyházközségi iratok (125 cs.), főleg helységnevek szerint rendezve, de elől fejedelmi (1605-) és más felsőbb hatósági rendelkezésekkel. Az egyházközségek közül Héjjasfalva, Székelykeresztur, Petek szerepel nagyobb számú irattal; Kissolyos, Muzsna, Rugonfalva stb. 1874-ben még jegyzékbe vett anyaga már nem található.

Adatközlések: Koncz József, A kissolymosi unitárius ekklezsia történetéhez (KM 1882, 107-110; ma már hiányzó, XVII. századi iratokból), úó., A szenterzsébeti nagy- és kissolymosi és böződi unitárius templom átadása a reformátusoknak 1639-ben (KM 1882, 217-223), úó. Az erdélyi ev. ref. egyház vallássérelmei 1631-ben betérjesztve I. Rákóczi György fejedelemhez orvoslás végett (Prot. Közlöny, 1882, 380-381, 388-389, 422-423; ma már hiányzó adatok alapján), úó. A héjjasfalvi orthodoxus és unitárius atyafiaknak tusakodása a XVII. században (KM 1884, 27-32; vizsgálat, 1639-1664) és úó. Adatok az udvarhelyszéki orthodoxus és unitárius atyafiak XVII. száz esztendőbeli történetéhez (KM 1884, 163-166; Székelykeresztur templomának ügye, 1646). Pokoly József, Reverzálisok az udvarhelyi ref. egyházmegye jegyzőkönyvéből, 1650-1713 (MPE III. 142-152) és úó., Az erdélyi református egyház története (IV. 159-160; kivonatosan közli Nánási Mihály esperes vizitációs kérdőpontjait a XVII-XVIII. sz. fordulójáról, a Liber ecclesiae-ből). Nagy Lajos, Régi egyházfegyelmi szabályok az udvarhelyi egyházmegyében (Az Ut 1932, 63-72; az 1779-i Matricula szövegében p. 284-294, 302. olvasható határozatok) és úó. Az udvarhelyi ref. egyházmegye multja és jelene (Székelyudvarhely, 1942).

Zarándi ref. egyházmegye levéltáráról jelenleg közelebbi adataink nincsenek. A korábbi Zarándi vagy Böszörményi egyházmegye tudomásunk szerint a XVIII. század közepéig szerepelt csupán. Az új a Királyhágói ref. egyházkerülethez tartozik. Vö. Rácz Károly, Bezermeni és Keresmarosi seniorság (MPEIF 1879, 344).

13.9. Református egyházközségek

Az Erdélyi Ref. Egyház Névkönyvei c. sorozat 1860-1890 közti kötetei számos egyházközség dokumentált történetét tartalmazza.

Abrudbánya: Kecskeméti András, Az Abrudbánya bányavárosi ref. egyház történeti vázlata (Pest 1861). Arad: Csécsi Imre, Az aradi ev. református egyház története (Arad 1897). Belényes: Sipos Imre, A belényesi ev. reform. egyház története (Nagyvárad 1883). Bihardiószeg: Molnár János, A bihardiószegi ev. ref. egyház multja és jelene (Nagyvárad 1885). Bözöd: Koncz József, Adatok a bözödi ev. ref. egyházközség történetéhez (Marosvásárhely 1905). Brassó: Molnár János, A brassói magyarság és ev. ref. egyház története (Brassó 1887). Dés: ref. egyház különösen jelentős anyagot tartalmazó levéltára; Kádár József, A deési ev. ref. egyházközség története (Deés 1882). Déva: a ref. egyházközség levéltárából közölt Szóts Sándor, Adatok a dévai ref. gymnasium történetéhez (Hunyad c.lap 1883), uő., Adatok Szántóhalma és Szent-András történetéhez (Évk.: HTR 5:1889, 29-40), és uő., A dévai ref. templom (Kolozsvár 1898). Felsőbánya: Nagy Lajos, A felső-bányai ev. ref. egyház multja és jelene (Nagybánya 1896). Fogarasi ref. egyházközség levéltárát ismertette Szádeczky Lajos, A fogarasi nyilvános levéltárakról (Sz 1890, 732-139); egyes iratok 1573-tól, bővebben, jegyzőkönyvekkel, a XVII. századtól, Pokoly József, A fogarasi egyházközség levéltárából (MPE 1910, 106-141; közlés, Bethlen Gábor, I. Rákóczi György irataival). Kolozsmonostor: Török István, A kolozsmonostori ev. ref. egyházzól (PSz 1905, 249-261). Kolozsvár: ref. egyház levéltára (Cluj, Kolozsvár; az egyházkerület központi levéltárában, a Farkas utcai templomban) gazdag anyagot tartalmaz, amelynek 52 csomójából az első 12 még XVII. századi iratokat őriz. Az egyházközség consistoriumának legrégebb fennmaradt jegyzőkönyve 1689-ben kezdődik. A levéltár az egyházközség Kolozsvár környéki birtokaira, Ajton, Alsófüle, Apahida, Asszonyfalva, Fejérd, Felek, Felsőfüle, Kötelend helységekre is nyújt adatokat. Megjegyzendő, hogy a kolozsvári ref. egyházközség a feudális korban az egyházmegegyei szervezettől független volt és közvetlenül a Supremum Consistorium, ill. a superintendens alá tartozott. Filmen: anyakönyvek, 1752-1894 (4300 felv.), OL. Vö. Szilágyi Ferenc, A kolozsvári ref. egyház történetei (Kolozsvár 1829). Szász Gerő, A kolozsvári ev. ref. egyház történetének rövid vázlata (Az Erdélyi Ref. Egyház Névkönyvei 1869, 1870). Szász Domokos (erdélyi ref. püspök), A kolozsvári ref. egyház történeti fejlődése a reformátio korától a jelenig (Kolozsvár 1874). Szilágyi Sándor, A kolozsvári egyház történetéhez (Erdélyi Prot. Közlöny 1874, 21, 22.sz.). Török István, Adatok a kolozsvári ev. ref. egyházközség XVII. századi történetéhez (TT 1896, 419-435; adatok az egyházközség ekkoriban előkerült jegyzőkönyvéből, 1689-1706), uő., Jelentés a nagyenyedi collegium és kolozsvári egyház javainak megvizsgálásáról 1779-ben (TT 1899, 137-151; a kolozsvári ref. kollégium levéltárából), és uő., A kolozsvári ev. ref. collegium története (I-III, Kolozsvár 1905). Herepei János, A kolozsvári ref. egyházközség címere (Ref. Szemle 1938, 429-431, 462-466). - Kraszna: Kádár Imre,

A krasznai református egyház története (Zilah 1910). Luka: Szondy György, Adattöredékek a luka-ilenczfalvi ev.ref. társanyaegyház multjából és jelenéből (Kolozsvár 1902). - Marosujvár: Jancsó Lajos (szerk.), A marosujvárosi ref. egyház rövid története (Torda 1912). - Marosvásárhely: ref. egyházközség levéltára (Marosvásárhely, Tîrgu Mureş; az egyházközség tulajdonát képező Teleki-házban). A XVI. századig visszanyúló, értékes irataival az egyházkerület marosvásárhelyi gyűjtőlevéltárának törzsanyagát képezi. Vö. Koncz József, Göcsi Máté, a marosvásárhelyi ev.ref. egyházközség legelső papja és az erdélyi ev.református egyház harmadik püspöke, 1579-1585 (Marosvásárhely 1905). - Nagybánya: a ref. egyházközség levéltárát (Nagybánya, Baia Mare) a MTTs kirándulása alkalmából röviden ismertette Schönherr Gyula, A nagybányai bizottság jelentése (Sz 1889, kiránd. 126-139; vö. Z: A). Az anyag néhány XVIII. századi irattal kezdődött. - Vö. Katona Lajos, A nagybányai ref. egyház papjai, 1547-1700 (MPEIF 1881). Soltész János, A nagybányai ref. egyház története és 1896. évi állapota (Nagybánya 1902: vázlat). - Nagyenyed: ref. egyház levéltára (Aiud, Nagyenyed; Vártemplom). Szabó Károly, Nagy-enyedi ekklesiának papjai, akiknek neveiket régi írásokból felnyomozta Hermányi Dienes József (Erdélyi Prot. Közlöny 1877, 49-50 sz.). Musnai László, Aiud-Nagyenyed és református egyháza (Aiud-Nagyenyed 1936). - Nagy-károly: Asztalos György, A nagy-károlyi ref. egyház története (Debrecen 1864). Nagyvárad: Csernák Béla, A református egyház Nagyváradon, 1557-1660 (Nagyvárad 1934). Nagyváradolaszi: a Türelmi Rendelet utáni első, küzdelmes éveket leírta naplójegyzeteiben az első lelkész: Keresztesi József, Magyarország polgári és egyházi közéletéből a XVIII. század végén (Pest 1868). - Nyárádselye: a ref. egyház levéltárának anyagát használta Sámuel Aladár, A selyei ev.ref. egyház multjából (Prot. Közlöny 1895, 70-71), és uó., A selyei ev.ref. egyház története (Erd. Prot. Lap 1898, 406-408; 38-40, 87-89). - Nyárádszentanna (régebben Szereda-Szentanna): a ref. egyházközség levéltárából (XVII-XIX.sz.) jegyzőkönyv-részletet stb. közölt a MPE (Bp. 1902, 31-49). Vö. Rákosi György, A nyárad-szentannai ev.ref. egyházközség története (Erdélyi Ref. Egyház Névkönyve 1902). Órboldogfalva: a ref. egyházközség levéltárának adatait használta Vásárhelyi Lőrinc, Az ór-boldogfalvi ref. egyházközség krónikás története. A Kendeffy család levelesládájában talált eredeti okiratok s az egyházközség protokolluma alapján (Hátszeg 1907). Szamosfalva: Török István, Adatok a szamosfalvi ref. ekklesiája történetéhez (Prot. Közlöny 1888, 145-146). Szatmárnémeti: a ref. egyházközség levéltárából közölt Bartók Gábor, Szatmári és németi ref. egyházak és iskolák történetei (SpF 1860, 205-239, 302-337, 416-425, és uó., Pótlék Szatmár-Németi történetéhez és a szatmárhegyi ref. egyház iskolatörténete (SpF 1861, 439). Sarkadi Nagy Mihály, Szatmár-Németi sz.kir.város egyházi és polgári történetei. Rendszerbe üttötte s kiegészítette Bartók Gábor (Szatmár 1860). - Székelyföldvár: Ady László, A székelyföldvári református egyházközség története (Torda 1930). - Székelyudvarhely: Zayzon Ferenc, A székelyudvarhelyi ev.ref. egyházközség története megalakulásától 1780-ig (Székelyudvarhely 1893). - Szilágypér: Horváth

Ferenc ifj., Jegyzetek a szilágypeéri református ekklézsia történetéből és papjairól (Családtört. Szemle 1937, 82-84). - Tasnád: Bereczky József, Isten segedelmével. A tasnádi ref. egyház emlékkönyve (Nagykároly 1918). Vajdahunyad-Zaránd: Balló Benjámín, A vajdahunyag-zarándi ref. egyház levéltárából, 1702 (SpF 1863, 55). - Várku-
du: Mózes András, A várkudui református egyházközség története (Cluj 1936). - Zilah: Magyarosi István, A zilahi ev. ref. anyaszent-
egyház története (Kolozsvár 1880).

14.7. Evangélikus püspökségek (egyházkerületek)

Románia területén két evangélikus püspökség található. Az egyik, az ujeletü, a magyar ev. egyházközségeket fogja össze. Ez természet szerint nem rendelkezik feudális kori központi irattal. Egyházmegyéi közül csak a bánátiról vannak adataink: Kernuch K. Adolf, A bánáti ág.h.ev. esperesség monographiája (Temesvár 1886).

A másik, hosszabb történeti multtal bíró ev. püspökség az erdélyi szász ev. egyház fejlődésének volt produktuma. Ennek a feudális kora is bőven visszanyúló levéltára Nagyszebenben (Sibiu, Hermannstadt) található, az erdélyi szász ev. Landeskirche központi levéltárának magjaként, az erdélyi szász Natio levéltárával együtt. Benne: Superintendentialten (1601-1871). Akten des kirchlichen Obergerichts (1671-1895). Akten des ev. Ober(Landes)Konsistoriums (1756-1900). Synodalakten (1572-1870). Schul- und Kirchenvisitations-Akten (1618-1895).

Az adatgyűjtő egyháztörténeti iskola képviselője erdélyi szász viszonylatban: Georgius Haner (erdélyi ev. superintendens, 1740), Historia ecclesiarum Transylvanicarum, inde a primis populorum originibus ad haec usque tempora ex variis iisque antiquissimis et probatissimis archyvis et fide dignissimis manuscriptis IV libris delineata (Francofurti et Lipsiae, 1694; úó., kéziratgyűjteményben is sok egyháztörténeti vonatkozás maradt). A szász ev. egyházzervezetre a XVIII. század első felében: Martinus Schmeizel, Dissertatio epistolica de statu ecclesiae Lutheranorum in Transsilvania (Jena, 1722). Josephus Benkő, Transsilvania (II. Vindobonae, 1778, 198 sk.; az egykoru szervezet ismertetése). A továbbiak során: G.D. Teutsch, Die Reformation im Siebenbürgischen Sachsenlande (Hermannstadt, 1852, 1865⁴, 1886⁶) és úó., Urkundenbuch der evang. Landeskirche in Siebenbürgen. I. 1539-1693 (Hermannstadt, 1862) és ennek II. köteteként úó., Die Synodalverhandlungen der ev. Landeskirche A. B. in Siebenbürgen im Reformationsjahrhundert (Hermannstadt, 1883). Friedrich Teutsch, Die siebenbürgisch-sächsischen Schulordnungen, 1543-1883 (I-II. Berlin, 1888-1892, Monumenta Germaniae Paedagogica 6, 13) és úó., Geschichte der evangelischen Kirche in Siebenbürgen (I-II. Hermannstadt, 1921-1922). A. Schullerus, Luthers Sprache in Siebenbürgen. II. Die Augustana in Siebenbürgen (Hermannstadt, 1923). Pukánszky Béla, Az ágostai hitvallás megszilárdulása az erdélyi szászok között (PSz 1924).

Georg Müller, Die deutschen Landkapitel in Siebenbürgen und ihre Dechanten, 1192-1848. Ein rechtsgeschichtlicher Beitrag zur Geschichte der deutschen Landeskirche in Siebenbürgen (Hermannstadt, 1936; ism. Barta István, Sz 1937, 112; az egyházi szervezet fejlődésének részletes ismertetése).

14. 8. Erdélyi szász ev. egyházkerület decanatusai

Az erdélyi ev. egyház szervezete szorosan kapcsolódott az erdélyi szász "natio" kiváltságos, autonóm szervezetéhez, és egyben közvetlenebbül ráépült a régebbi, helyi katolikus egyházi szervezetre is úgy, hogy annak helyi, középkori iratanyagát is többhelyt átvette és tovább őrizte. Az erdélyi ev. egyházszervezet speciális vonásai közé tartozik, hogy nem esperességekből, hanem ev. "káptalanokból" (Capitulum, Landkapitel) épült fel, amelyeket, fogalmi zavar elkerülése érdekében, a magyar szövegben inkább decanatusoknak nevezünk, tekintve, hogy decanusok álltak élükön, és e decanusok választották, mint más egyházkerületekben az esperesek, az erdélyi szász superintendenst. Miután 1937-ben a Natio volt levéltára a Landeskirche irányítása alá került, ide összpontosították a decanatusok addig másutt (főleg a Brukenthal Muzeumban) őrzött levéltárait is. A szász ev. consistorium 1938-ban még az ev. egyházközségeket is felszólította, hogy 1700 előtti irataikat a Natio levéltárába helyezték el letétként, aminek eredményeként be is érkezett, ha nem is sok, de legalább néhány egyházközség régi anyaga.

Az erdélyi szász ev. decanatusok levéltárai (külön jelzés nélkül a Landeskirche nagyszebeni levéltárában), a decanatusok történetileg kialakult sorrendjét követve:

1. Meggyesi decanatus (Mediascher Kapitel, Capitulum Mediense) levéltára (Z:A 96). Közlések: A. Gräser, Statuten des Mediascher Capitels (ASL 2:1845, 205). R. Theil - K. Werner, Urkundenbuch zur Geschichte des Mediascher Kapitels bis zur Reformation (Hermannstadt, 1870). Fabritius, Karl, Zur Reformationsgeschichte des Mediascher Kapitels (ASL XI).

2. Nagyszebeni decanatus (Hermannstädter Kapitel, Capitulum Cibiniense) levéltára (Z:A 68-69). Közlések: Felmer, Chronologisches Verzeichniss der Pfarrer des Hermannstädter Capitels seit dem Jahre 1327 bis auf gegenwärtige Zeit (Siebenbürgische Provinzialblätter III. 7). J.K. Schuller, Historia critica reformationis Capituli Cibiensis (Cibinii, 1818). Martin, Reschner, Kritische Beiträge zur Kirchengeschichte des Hermannstädter Capitels vor der Reformation (Archiv für die Kenntniss von Siebenbürgens Vorzeit, 263-296; folytatása: ASL I. 1843, 71-134; ASL, NF III. 383-430). (J.D. Schaser), Geschichte der Hermannstädter Capitels (Hermannstadt, 1848). Heinrich Herbert, Die Reformation in Hermannstadt und im Hermannstädter Kapitel (Hermannstadt, 1883). Johann Roth, Aus trüber Zeit. Bilder aus der Ge-

schichte des Hermannstädter ev. Kapitels A. B. 1600-1607 (Hermannstadt, 1887).

3. Brassói decanatus (Burzenländer Kapitel, Capitulum Barcense, Coronense) levéltára (Z: A 84; a brassói Fekete templomban volt elhelyezve). Vö. Johannes Honterus, Formula reformationis ecclesiae Coronensis et Barcensis totius provinciae (Coronae, 1542, 1543).

4. Besztercei decanatus (Bistritzer Kapitel, Capitulum Bistricense) levéltára (Z: A 21). Külön említendő benne Lieb (Amicinus) Imre besztercei ev. lelkész (1602), Monumenta vetera et recentia jurium ac privilegiorum Capituli Bistricensis (1599) c. kéziratos munkája, amely az 1402-1524 közti időből származó 46 oklevél szövegét tartalmazza, és fő forrása a capitulum régi történetének (kivonata Ziegler Jánostól a Haner-féle kéziratgyűjteményben). Közlés: Georg Fischer, Aus dem Innerleben des Bistritzer Kapitels im Anfange des achtzehnten Jahrhunderts (Bistritz, 1887).

5. Szászvárosi decanatus (Unterwälder Kapitel, Capitulum Antesylvanum, Valdense, Sabesiense) levéltára (Z: A 99). Közlés: G. F. Marienburg, Verzeichniss der Ältesten Pfarrer des Decanatus de Sebus, d. i. des Unterwälder Kapitels aus urkundlichen Quellen des 13. und 14. Jahrhunderts zusammengestellt (ASL, NF 8: 1867-1869, 284). Albert Anlacher, Damasus Dürr, ein ev. Pfarrer und Dechant des Unterwälder Kapitels aus dem Jahrhundert der Reformation (Hermannstadt, 1883).

6. Segesvári (régebben kiski) decanatus (Schässburger, Kisdler, Kisdener Kapitel; Capitulum Kysdense, Schaesburgense) levéltára (Z: A 118-119). A régebbi név Kisd, Kysd (Százkézd) mezővárostól származik. Közlések: Johann Gottfried Scheuker, Chronologisches Verzeichniss sämtlicher Pfarrer des Schässburger, oder nach dem alten Stil Kissdenser Kapitels (Siebenbürgische Provinzialblätter IV. 1813, 97). K. Fabritius, Urkundenbuch zur Geschichte des Kisdler Kapitels vor der Reformation (Hermannstadt, 1875).

7. Kóhalmi decanatus (Repser Kapitel, Capitulum Rupense, Kosdense) levéltára.

8. Selyki decanatus (Schelker Kapitel, Capitulum Schelkense) levéltára. Közlés: Franz Obert, Bemerkungen über ein Theilungs-Protokoll des Schelker Kapitels, 1694 (ASL, NF 8: 1867-1869, 145).

9. Sinki (nagysinki) decanatus (Schenker Kapitel, Capitulum Schenkense) levéltára.

10. Ujegyházi decanatus (Leschkircher, Loeschkircher Kapitel, Capitulum Loeschkirchense) levéltára.

11. Bogácsi decanatus (Bogeschdorfer Kapitel, Capitulum Bogatiense) levéltára.

12. Bolgáti (régebben kisküküllői) decanatus (Bolkatscher, Kokelburger Kapitel, Capitulum Bolgathsense) levéltára. Közlés: Andreas Thor-

wächter, Chronologisches Verzeichniss der sächsischer Pfarrer der dermaligen Bolkatscher, vormals genannten Kokelburger Capitels (Siebenbürgische Provinzialblätter III. 1808, 192).

13. Szászrégen decanatus (Sächsisch-Reener Kapitel, Capitulum Regense) levéltára. Vö. Rudolf Schuller, Zur Geschichte der Pfarrerwahlen im Reener Kapitel (Beiträge Deutsch. Hermannstadt, 1922).

14. Szász-szentlászlói decanatus (Laszlemer, Lasselner Kapitel, Capitulum Laszlense; a székhely latin neve: Pagus Sancti Ladislai) levéltára.

15. Tekei decanatus (Tekendorfer Kapitel, Capitulum Tekense) levéltára.

14.9. Evangélikus egyházközségek

Beszterce (Bistritz): ev. egyház lt. (Z:A 21); benne anyakönyvek 1700-tól. Brassó (Kronstadt, Braşov): ev. egyház lt. (Z:A 84), benne: anyakönyvek (1684-), consistoriumi jegyzőkönyvek (1760-), iratok (1805-), Trausch-gyűjtemény. Fejéregyháza (Deutsch-Weisskirch): ev. egyház lt., 1499-1820 (Szász Natio lt., Nagyszeben). Fenyőfalva (Girelsau): ev. egyház lt., 1562-1817 (Szász Natio lt., Nagyszeben). Gyulafehérvár (Alba Iulia): (Joseph Kleinrath), Die ev. Kirche augsb. Confession in Karlsburg (Kronstadt 1844). Kolozsvár: ev. egyház lt., filmen: anyakönyvek, 1695-1886 (2400 felv.), OL. Medgyes (Mediasch): ev. egyház lt. (Z:A 96), benne anyakönyvek (1612-), iratok (1803-). Nagydisznód (Heltau): ev. egyház lt., 1223-1883 (Szász Natio lt., Nagyszeben, vö. Z:A 61.). Nagybánya: Révész János, A mi osztályrésztünk. A nagybányai ág.h.ev. egyház története (Nagybánya 1905). Segesvár (Schässburg): ev. egyház lt., (Z:A 119). Szászrégen (Sächsisch-Regen), ev. egyház lt. (Z:A 117). Szászsebes (Mühlbach): ev. egyház lt. (Z:A 99). Szászváros (Broos): ev. egyház lt. (Z:A 22). Szerdahely (Reussmarkt, Mercurea): ev. egyház lt. (Z:A 115), Ujegyház (Leschkirch, Nochrich): ev. egyház lt. (Z:A 87).

15. Unitárius egyház

(Az unitárius egyház történetével foglalkozó irodalmat, beleértve az adatközléseket is, e helyen most mellőzzük.)

Az unitárius püspökség (superintendentia), valamint a kolozsvári unitárius egyházközség levéltárai a kolozsvári volt unitárius kollégium könyvtára (Cluj, Boulevardul Lenin 9) mellett található, amely a legutóbbi időkig a Román Tudományos Akadémia Kolozsvári Fiókjának fi-liájaként működött. A feudális kori anyag egyelőre rendezetlen állapotban, mintegy 20-25 fm. terjedelmű. A XVII. századdal indul, de csak a továbbiakban válik bővebbé. "Unitárius egyházközség" cím alatt együtt található egyházi és világi iratok. A XVII. században Er-

délybe menekült lengyel antitrinitáriusok iratai is itt találhatóak. Vö. Janusz Tazbir, Les Frères Polonais en Transylvanie, 1660-1784 (RRH 1969, 697-704). Itt őrzik továbbá Kénosi Tózsér János unitárius lelkész nagy XVIII. századi egyház- és iskolatörténeti kéziratát, amelyet azután Uzoni Fosztó István, illetve Kozma Mihály és fia: János folytatott: Unitario-ecclesiastica historia Transsylvanica (I-VI). A munka egésze máig kiadatlan, bár az irodalom azóta sokat merített belőle. (Másolata: Bp. EKK, Ab. 70. e.). Filmen: a kolozsvári unitárius egyházi anyakönyvekből 800 felv., 1752-1885 (OL).

Más unitárius egyházközségi levéltárakról közvetlen adatunk nincs. Megemlítjük azonban, hogy az alábbi egyházközségek adatait dolgozták fel:

Abrudbánya: Benczédi Gergely, Az abrudbányai és verespataki eklezsia története (KM 1898). Alsó- és Felsőszovát: Az alsó-felsőszováthi unitárius egyházközség történeti rajza (KM 1896, 250-261). Alsó-Siménfalva: Ürmösi Kálmán, Az alsó-siménfalvi unitárius eklezsia (KM 1876, 177-191). Bágyon: Fodor András, Jegyzetek a bágyoni unitárius eklezsia multjából és jelenéből (KM 1895, 45-49, 105-110). Homoród-Keményfalva: Kovács Imre, A homoród-keményfalvi unitárius egyház története (KM 1894). Homoród-Szentpál: Egyed Ferenc, A homoród-szentpáli unitárius egyház történelmi rajza (KM 1897, 33-40). Kénos: Kisgyörgy Sándor, A kénosi unitárius eklezsia. Történeti leírás (KM 1881, 367-374; 1882, 22-28). Rava: Végh Mihály, A ravai unitárius egyház története (KM 1890, 159-169, 289-299). Szentgerice: Ürmösi Kálmán, A szentgericzei unitárius eklezsia (KM 1894, 83-93, 157-168). Szókefalva: Benczédi Gergely, A szókefalvi eklezsia története (KM 1877, 153-158). Tarcsafalva: Ürmösi Kálmán, A tarcsafalvi unitaria eklezsia. Történeti leírás (KM 1876, 360-372). Vargyas: Gyöngyösi István, A vargyasi unitárius eklezsia története (KM 1889).

16.17. Unitus és görögkeleti egyházak

Magyarország feudális kori történetét nem lehet a régi országban élő más népek és nemzetek figyelembe vétele nélkül megírni. A reális összképbe azok gazdasági, társadalmi, politikai és művelődési szerepe is beletartozik. Így a román görög keleti, illetve az 1701-ben létrejött román unitus egyházaké is.

A II. kötetben részletesen felsoroljuk, de itt most mellőzzük azt a bő irodalmat, a tanulmányok, monográfiák és kisebb-nagyobb forráspublikációk együttesét, amely ezen egyházak multjával foglalkozik. Röviden utalnunk kell azonban azokra a román egyházi levéltárakra, amelyek az 1918 előtti Magyarország területén keletkeztek, és amelyek anyaga alapul szolgált ehhez az irodalomhoz.

Gyulafehérvár-fogarasi görög katolikus püspökség levéltára. A püspökség 1701-ben jött létre az uniót elfogadó ortodox püspök vezetésé-

vel. Székhelye először Gyulafehérvár, utóbb Fogaras, majd a XVIII. század derekán Balázsfalva (Blaj) lett. Az itt kialakult fontos művelődési centrum iskolák, nyomda stb. mellett könyvtárat és egyre szaporodó levéltári anyagot is őrzött. Az így létrejött balázsfalvi központi könyvtár és levéltár (Arhiva Bibliotecii centrale din Blaj) a legutóbbi években a román akadémia kolozsvári fiókja könyvtárának (Biblioteca filialei din Cluj a Academiei Republicii Socialiste România), illetve azon belül a történeti levéltárnak (Arhiva istorică) keretébe tartozott. Értékes anyagában találhatóak egyebek között, a románok egyenjogúsításáért küzdő Inochentie Micu püspök és más jelentős személyek iratai is. Tartalmát röviden ismertette P. Teodor-M. Triteanu-L. Ursuțiu, Arhiva istorică a bibliotecii filialei din Cluj a Academiei Republicii Socialiste România (RA 1967, 125-136).

Lugosi (Lugoj) görög katolikus püspökség levéltára. A püspökséget csak 1853-ban alapították, különböző adományok révén feudális kori kéziratok is birtokába kerültek. Vö. Iosif E. Naghiu, Catalogul manuscriselor episcopiei Lugojului (Hrisovul VII, 1947, 207-212), és o, Autobiografia episcopului Samuil Vulcan (Hrisovul VII, 1947, 222-225; V. 1806-tól nagyváradi püspök volt).

Nagyváradi (Oradea) görög katolikus püspökség levéltára. (Oradea, Nagyvárad). A püspökséget 1777-ben alapították. Anyagáról pontos ségédlettel nem rendelkezünk. Vö. I. E. Naghiu, Manuscrite și arhive dela Oradea (Hrisovul VII, 1947, 212-222).

Az unitus egyházközségek közül az alábbiak feudális kori anyagot is tartalmazó levéltáraitól van tudomásunk:

Kolozsvári (Cluj) görög katolikus egyházközség levéltára. Filmen: anyakönyvek, 1803-1885 (2100 felv.), OL.

Vajdahunyadi (Hunedoara) görög katolikus egyházközség levéltára. Ismertette: Sz(abó) K(ároly), Jelentés a vajdahunyadi görög katolikus egyház levéltárától (Sz 1887, 48-50; a legrégebb oklevelek: 1458, 1516, 1526). Muntean Miklós, A vajda-hunyadi görög cath. egyház levéltára (Évk.: HTK 9:1898, 119-123), 3 magyar nyelvű tanúságlevelét közöl, 1687-1711.

A román görög keleti egyházi levéltárak feudális kori anyagáról, jelen szervezetről és viszonyairól különösen szükségünk volna több adatra. Tudjuk, hogy az anyagnak van speciális időbeli tagolása is. Az 1701-i vallási uniótól kezdve a Habsburg monarchia kormányzata jóideig nem volt hajlandó elismerni, hogy az uniált mellett külön román ortodox egyház is létezhetik. Ebből az időszakból olyan ortodox püspökségek anyagát kell figyelembe vennünk, amelyek a szerb görög keleti egyház keretébe, a karlócai metropolita alá tartoztak, de amelyek területén ortodox románok is éltek. Ilyen szerb vezetésű eparhia volt az aradi, amelynek levéltárát újabban ismertette I. D. Suciú-E. Glück, Arhiva diecezei Aradului (RA 1969/2, 219-229). Ilyen volt továbbá a temesvári szerb püspökség, amelynek a bánági románok egyházi életére vonatkozólag is adatokat tartalmazó levéltára az I. vilá-

háboru után Jugoszláviában, Versecen kapott elhelyezést; vö. I. Mi-
loia, Arhivele Banatului (RA 1936/37). Ujabb, saját levéltári anyagot
hozott azután létre az a román görög keleti egyház, amelynek létezését
végül a XVIII. század második felétől kezdve a monarchia kor-
mányzata végül is újra hivatalosan elismerte, és amely azután érthe-
tő módon a régi, 1701 előtti ortodox egyház folytatójának, visszaállí-
tójának tekintette önmagát. Ez a felfogás tükröződött a XX. század
eleji jubileumi kiadványban is: Ilarion Puscariu, Metropolia Români-
lor ortodocși din Ungaria și Transilvania (Sibiu 1900). E munka első
része (1-178) az érseki egyházmegye múltját nyomozta a középkorig
visszamenőleg, második része pedig (1-426) okmányokat közölt 1783-
tól kezdve a XIX. század végéig. A román görög keleti egyház mult-
járól azóta számos közlemény, bő irodalom látott napvilágot, amelyet
e cikk keretében nem sorolhatunk fel. Kötetünkben azonban ezeken tul-
menően magukról a román ortodox egyházi levéltárakról, mai helyze-
tükéről, anyagukról is tájékoztatást kellene adnunk.

